

บทที่ ๓
แนวคิดการเป็นหนี้กับปัญหาทางจริยธรรม
ตามทฤษฎีพุทธปรัชญาเถรวาท

ในบทที่ ๓ นี้มุ่งศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ แนวคิดการเป็นหนี้กับปัญหาทางจริยธรรมตามทฤษฎีพุทธปรัชญาเถรวาทโดยกำหนดกรอบการศึกษาไว้ ๖ ประการคือ (๑) ความหมายคำว่า หนี้ (๒) ลักษณะของการเป็นหนี้ (๓) องค์ประกอบของหนี้ (๔) ปัจจัยภายในแห่งการเกิดหนี้ (๕) ปัจจัยภายนอกแห่งการเกิดหนี้ และ(๖) สรุป ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ ความหมายของคำว่าหนี้

ความหมายของคำว่าหนี้^๑ ซึ่งนักปราชญ์ทั้งหลายได้ให้ความหมายไว้อย่างหลายประการด้วยกันแตกต่างกันไป คำว่าหนี้ที่คนส่วนใหญ่เข้าใจหรือรู้จักมักคุ้นอยู่เสมอก็คือหนี้เกิดจากที่เราไปยืมเงินทองหรือไปกู้เขามาและแม้กระทั่งสิ่งของเขาหรืออาหารต่าง ๆ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตที่เราขาดเหลือเราไม่มีก็ต้องไปยืมเขามาใช้ก่อนแล้วค่อยไปใช้เขาคืนหรือให้เขาคืนแล้วแต่กรณี เช่น เหมือนคนในสมัยโบราณที่คนบ้านนอกเราทั้งหลายมีการยืมข้าวเปลือกหรือข้าวสารและอื่น ๆ ที่เป็นเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวันเป็นต้น

คำว่า หนี้ ตามหนังสือพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายไว้ว่า หนี้ หมายถึง นิติสัมพันธ์ระหว่างบุคคลตั้งแต่สองฝ่ายขึ้นไป ซึ่งฝ่ายหนึ่งเรียกว่าเจ้าหนี้ มีสิทธิที่จะบังคับบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งเรียกว่า ลูกหนี้ ให้กระทำการหรืองดเว้นกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง และโดยปริยายหมายถึงการที่จะต้องตอบแทนบุญคุณเขาโดยการสำนึกในอุปการคุณของผู้ที่มีบุญคุณต่อตนเองมีปิฎกมารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ เป็นต้น หนี้ในความหมายทั้งสองดังกล่าวนี้ ไม่ว่าจะเป็นหนี้ทางรูปธรรมที่เกิดจากการกู้ยืมทรัพย์สินเงินทองของคนอื่นเขามาหรือหนี้ทางนามธรรมอันเกี่ยวเนื่องด้วยจริยธรรม หนี้ทั้งหมดเป็นสิ่งที่บุคคลจะต้องชดใช้จะหลบเลี่ยงเบี่ยงบ่ายมิได้มิฉะนั้นจะถือว่ามีความผิดไม่ผิดกฎหมายก็ผิดกฎหมายศีลธรรม^๒

^๑พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๘๖๘.

ความหมายตามกฎหมายคำว่า หนี้ หมายถึง นิติสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเรียกว่าลูกหนี้ที่จำต้องกระทำการงดเว้นกระทำการหรือส่งมอบทรัพย์สินให้แก่อีกฝ่ายหนึ่งที่เรียกว่าเจ้าหนี้ หนี้จึงเป็นบุคคลสิทธิ คือผูกพันตามกฎหมายระหว่างบุคคลสองฝ่ายหรือหลายฝ่ายที่เข้ามาเกี่ยวพันกัน^๒ และหนี้ในทำนองเงินตรานั้นเรียก "หนี้สิน" (debt) และมักเรียกกันสั้น ๆ ว่า "หนี้" ทำให้เข้าใจกันว่า หนี้เกี่ยวข้องกับเรื่องเงินตราเสมอไป แต่อันที่จริงแล้ว หนี้สินเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของหนี้ และหนี้ปรากฏตัวหลากหลายรูปแบบ เช่น จินตหรา จ้างเชียวเสวยให้ร้องเพลงให้หนึ่งเพลง และเชียวเสวยตกลง ด้วยความสัมพันธ์นี้ เชียวเสวยจึงต้องร้องเพลงตามที่ตกลง ความผูกพันที่เชียวเสวยจะต้องร้องเพลงนี้ก็จัดเป็นหนี้รูปแบบหนึ่ง โดยที่จินตหราและเชียวเสวยต่างเป็นเจ้าหนี้ลูกหนี้ของกันและกันในลักษณะต่างตอบแทนกัน คือ จินตหรมีหนี้ต้องให้ค่าจ้างแก่เชียวเสวย และมีสิทธิเรียกให้เชียวเสวยร้องเพลง ขณะที่เชียวเสวยนั้นมีหนี้ต้องร้องเพลงให้แก่จินตหรา และมีสิทธิเรียกให้จินตหราชำระค่าจ้างได้

จะเห็นได้ว่า หนี้ของลูกหนี้เกี่ยวข้องกับกับสิทธิของเจ้าหนี้เสมอ สิทธิเช่นนี้เรียกว่า สิทธิเรียกร้อง (claim) และบางทีก็มีผู้เห็นว่า "หนี้" กับ "สิทธิเรียกร้อง" นั้นเป็นไวยากรณ์ (synonym) ของกัน ด้วยส่วนคำ "obligation" ที่แปลว่า หนี้ ในภาษาอังกฤษปัจจุบันนั้น มีรากมาจากคำ "obligacioun" ในภาษาอังกฤษสมัยยุค (ค.ศ. ๑๒๕๐-๑๓๐๐) ซึ่งมีที่มาจากคำ "obligation" (อ็อบลิกาซียง) ในภาษาฝรั่งเศส อันรับมาจากคำ "obligātiō" ในภาษาละตินตามลำดับ ทั้งหมดมีความหมายว่า ความผูกพัน (a binding)

โดยในทางพระพุทธศาสนานั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงเรื่องหนี้ไว้เหมือนกันดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่าคุณมหาปิตรเปรียบเหมือนบุรุษจะพึงกู้หนี้ไปประกอบการงาน การงานของเขาจะพึงสำเร็จผลเขาจะพึงใช้หนี้ที่เป็นต้นทุนเดิมให้หมดสิ้นและทรัพย์สินที่เป็นกำไรของเขาจะพึงมีเหลืออยู่สำหรับเลี้ยงภริยาเขาพึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่าเมื่อก่อนเรากู้หนี้ไปประกอบ^๓ และบัดนี้การงานของเราสำเร็จผลแล้วเราได้ใช้หนี้ที่เป็นต้นทุนเดิมให้หมดสิ้นแล้วและทรัพย์สินที่เป็นกำไรของเรายังมีเหลืออยู่สำหรับเลี้ยงภริยาดังนี้เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ถึงความโสมนัสมีความไม่มีหนี้เป็นเหตุอันใด.

ดูกรปณฺฑิตะเปรียบเหมือนบุรุษจะพึงเป็นผู้มีอาพาธถึงความลำบากเจ็บหน้กบริโภคอาหารไม่ได้และไม่มีกำลังกายสมย์ต่อมาเขาพึงหายจากอาพาธนั้นบริโภคอาหารได้และมีกำลัง

^๒ ภัทรศักดิ์ วรณแสง, **หลักกฎหมายหนี้**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๕๔),

กายเขาจะพึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่าเมื่อก่อนเราเป็นผู้มีอาพาธถึงความลำบากเจ็บหนักบริโภคอาหารไม่ได้และไม่มีกำลังกายบัดนี้เราหายจากอาพาธนั้นแล้วบริโภคอาหารได้และมีกำลังกายเป็นปกติดังนี้เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ถึงความโสมนัสมีความไม่มีโรคนี้เป็นเหตุฉันใด. ^๕และการเป็นหนี้นั้นมีมานานหลายพันปีแล้วที่เห็นเด่นชัดมีหลักฐานก็มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลดังที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย จีวรวรรค สำหรับความหมายหนี้ในทางโลกียะนั้นอีกแบบหนึ่ง คือต้องชำระด้วยสิ่งของหรือเงินทองที่เราไปยืมเขามาซึ่งมีทั้งหนี้ในระบบและในระบบตามที่กฎหมายหนี้(obligation)

สรุป คำว่าหนี้ในทางพุทธปรัชญานั้น การเป็นหนี้เป็นทุกข์เพราะว่าหนี้ทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นประโยชน์นิยมหรือเจตนานิยมก็ตามเป็นทุกข์ทั้งสิ้น แต่ไม่ผูกพันทางกฎหมายโดยตรง ซึ่งหลายคนได้ยืนยันแล้วว่าหนี้แล้วไม่ค่อยสบายใจหรือไม่ต้องการเป็นหนี้เป็นหนี้แล้วจิตใจมันเป็นทุกข์แท้จริงแล้วในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้มองแค่นี้ทรัพย์เท่านั้น มองไปไกลกว่านั้นอีกว่า ทุกคนเกิดมาในโลกล้วนมีหนี้ติดตัวกันมาทั้งนั้นใครจะยอมรับหรือไม่ก็ตาม หนี้ค่านี้อย่างน้อยคอยตามไปทุกหนทุกแห่งเหมือนเงาตามตัวทั้งในโลกนี้และโลกหน้าแม้แต่พระอรหันตสาวกหรือองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาเอกของโลกก็ยังหนีไม่พ้นในเรื่องหนี้กรรม หนี้จะหมดสิ้นไปก็ต่อเมื่อเราใช้หนี้หมด และไม่สร้างหนี้ใหม่เพิ่มขึ้นมาอีก ใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท

การชำระหนี้ตามศีลธรรมเป็นหน้าที่ความผูกพันทางด้านจิตใจหรือทางด้านศีลธรรม ความรู้สึกดีงามต่อกันแต่ขณะเดียวกันไม่มีความผูกพันใด ๆ ต่อกันทางกฎหมาย กล่าวคือถึงจะไม่ชำระหนี้(หนี้กรรมหนี้ชีวิตและหนี้บุญคุณ) กฎหมายก็ทำอะไรไม่ได้ คืออีกฝ่ายหนึ่งไม่อาจใช้อำนาจทางกฎหมายชำระหนี้ได้แต่ความรู้สึกผิดชอบความรู้สึกละอายต่อบาปความรู้คิดถึงหน้าที่ทางใจของฝ่ายที่ถูกผูกพันเรียกร้องอยู่ในใจ เพื่อให้การส่งทรัพย์สินตามหน้าที่บางอย่างนั้นเมื่อมีหน้าที่เรียกร้องอยู่ดังนี้ ความในใจของผู้ใช้หนี้ไม่ใช่ว่าจะใช้ก็ได้ไม่ใช้ก็ได้ แต่ตามหน้าที่รู้สึกอยู่ในใจย่อมจะต้องเรียกร้องใช้หนี้ เพราะหนี้ดังกล่าวเกิดจากความรู้สึกที่ผูกพันกันระหว่างเจ้าหนี้ (พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ตลอดถึงผู้มีอุปการคุณและผู้มีบุญคุณทั้งหลาย) กับลูกหนี้ (อันหมายถึง ลูกหลาน เหลน ตลอดถึงผู้ที่ได้รับอุปการคุณจากคนอื่น) ซึ่งเป็นหนี้ที่ต้องใช้ทางจริยธรรม^๕

^๕ที.สี.(ไทย)๙/๒๗๙/๒๖๔.

^๕พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๘๖๘.

๓.๒ ลักษณะของการเป็นหนี้

ลักษณะของการเป็นหนี้มีทั้งหนี้ที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญก็ได้ให้ความหมายไว้หลายแง่หลายมุมซึ่งแตกต่างกันออกไปมีหนี้ที่จะต้องใช้จ่ายโดยเงินสิ่งของก็มี มีหนี้ที่จะต้องใช้จ่ายโดยไม่ใช้เงินทองก็มีเช่นหนี้ที่เกิดขึ้นจากการทำของตนไม่ว่าจะกระทำขึ้นทางกาย ทางวาจา และทั้งทางใจ หรือที่เรามักเรียกกันติดปากว่า เวิร์กกรรม หรือเจ้ากรรมนายเวรมาทวงหนี้คืนโดยทำนองนี้ ซึ่งเรื่องเหล่านี้มีขึ้นและเกิดขึ้นมาคู่กับโลก คู่กับมนุษย์ และคู่กับสัตว์โลกเป็นอย่างนี้ซึ่งไม่มีใครหนีพ้นจากเรื่องเหล่านี้ได้เลย ถ้ามนุษย์เราทำกรรมดีก็ย่อมได้กรรมดีกลับมาและถ้ามนุษย์หรือสัตว์ทำกรรมที่ไม่ดีก็ย่อมได้รับสิ่งที่ไม่ดีกลับมาเป็นของตนเป็นของติดตัวไปทุกภพทุกชาติ จนกว่าแรงกรรมนั้นจะจางไปหรือหมดไป ดังที่ผู้วิจัยจะได้แยกเรื่องนี้ออกเป็น ๒ ส่วน คือ (๑) หนี้ทางธรรม และ (๒) หนี้ทางโลก ดังอธิบายไว้ดังนี้

๓.๒.๑ ปัญหาการเป็นหนี้ทางธรรม (natural obligation) คือ หนี้ที่ผูกพันหรือผูกพันอยู่ในทางความรู้สึกทางจิตใจที่ผู้นั้นมีจิตสำนึกเพราะหนี้ทางธรรมไม่ใช่วัตถุที่จะจับต้องได้ ไม่เหมือนหนี้ทางโลกที่สามารถจับต้องได้เป็นต้น เช่น ทางเกียรติยศ หรือทางศีลธรรม แต่ไม่สามารถฟ้องร้องบังคับกันให้ชำระตามกฎหมายได้ได้แก่

๑. หนี้ที่ขาดอายุความแล้ว ลูกหนี้บอกปิดไม่ชำระได้ตาม ป.พ.พ. ม. ๑๙๓/๑๐ แต่ถ้าชำระไปแล้วจะเรียกคืนมิได้ตาม ป.พ.พ. ม. ๑๙๓/๒๔ ว. ๑ ประกอบ ม. ๔๐๘ (๐) ซึ่งภาษาปากเรียกว่า "เสียค่าโง่"

๒. หนี้ที่ขาดหลักฐาน เช่น สัญญาบางประเภทกฎหมายบังคับว่า จะฟ้องร้องกันได้ต้องมีหลักฐานเป็นหนังสือมายืนยัน แต่เมื่อไม่มี เจ้าหนี้ก็ยกสัญญานั้นขึ้นว่ากล่าวไม่ได้ อย่างไรก็ดี ถ้าลูกหนี้ได้ชำระหนี้ไปแล้ว โดยที่รู้อยู่ว่าไม่จำเป็นต้องชำระ ลูกหนี้ก็เรียกสิ่งที่ชำระนั้นคืนมิได้เช่นกันตาม ป.พ.พ. ม. ๔๐๘

๓. หนี้ที่ชำระ "ตามหน้าที่ศีลธรรมหรือตามควรแก่อัธยาศัยในสมาคม" (in compliance with a moral duty or consideration of decency) เช่น บิดามารดาให้เงินส่งเสียบุตรเล่าเรียน เป็นหน้าที่ศีลธรรม หรือผู้ให้เงินเป็นสินน้ำใจแก่เด็กที่เก็บของหายได้แล้วนำไปส่งเจ้าพนักงาน เป็นอัธยาศัยในสมาคม หนี้ทำนองนี้จะบังคับกันให้ชำระไม่ได้และเมื่อชำระแล้วก็เรียกคืนมิได้เช่นกันตาม ป.พ.พ. ม. ๔๐๘ (๓)

๔. หนี้ที่ขัดต่อกฎหมายหรือศีลธรรมอันดีจะเรียกชำระมิได้ เพราะปราศจากมูลหนี้ กล่าวคือ หนี้เป็นโมฆะตาม ป.พ.พ. ม. ๑๕๐ และถ้าได้ชำระหนี้ไปแล้วจะเรียกทรัพย์สินที่ชำระคืนมิได้ด้วย ตาม ป.พ.พ. ม. ๔๑๑

เช่น หม่ากับโหม่งผัดใจกันเรื่องผู้ชาย หม่าจึงจ้างเท่งไปตบตีระโหม่งให้หายแค้น สัญญาจ้างนี้ย่อมเป็นโมฆะ เพราะขัดทั้งต่อกฎหมายและต่อศีลธรรมอันดี ถ้าเท่งตกลงแล้วไม่ทำตามสัญญา หม่าจะขอให้ศาลสั่งให้เท่งไปตบตีระโหม่งตามสัญญาได้ หรือถ้าเท่งตบตีระโหม่งแล้วหม่าไม่ยอมจ่ายค่าจ้างตามสัญญา เท่งจะขอให้ศาลสั่งให้หม่าจ่ายค่าจ้างมิได้ หรือถ้าหม่าจ่ายค่าจ้างไปแล้ว มาทราบภายหลังว่า ไม่จำเป็นต้องจ่าย เพราะไม่มีมูลหนี้ หม่าจะฟ้องเรียกเงินคืนมิได้เช่นกัน

๕. หนี้อันเนื่องด้วยการพนันหรือขันต่อ เป็นหนี้ที่ไม่เกิดขึ้นจริง เพราะการพนันหรือขันต่อเป็นกิจกรรมอันขัดต่อกฎหมายและศีลธรรมอันดี ย่อมเป็นโมฆะไปตาม ป.พ.พ. ม. ๑๕๐ ไม่เป็นมูลแห่งหนี้แต่ประการใด เพราะฉะนั้น ถ้าเป็นหนี้เป็นสินกันเพราะการพนันขันต่อ ลูกหนี้ก็ไม่จำเป็นต้องชำระหนี้ และเจ้าหนี้ก็ไม่มีสิทธิเรียกให้ชำระ แต่ถ้าชำระไปแล้ว ลูกหนี้ก็ไม่มีสิทธิเรียกคืนด้วย ตาม ป.พ.พ. ม. ๗๕๓ ว. ๑

หนี้ที่ไม่สมบูรณ์เหล่านี้ ถ้าเจ้าหนี้เอามาฟ้องร้องเพื่อขอให้ศาลบังคับให้ลูกหนี้ชำระ แล้วลูกหนี้ไม่ต่อสู้ ศาลก็สั่งให้ชำระได้ เช่น หนี้ที่ขาดอายุความ ถ้าลูกหนี้ไม่ต่อสู้ว่าขาดอายุความแล้ว ก็จะต้องถูกบังคับให้ชำระ ตาม ป.พ.พ. ม. ๑๙๓/๒๙

ดังนั้นหนี้ทางธรรมหรือหนี้โดยธรรมเป็นหนี้ที่ผูกพันทางความรู้สึกทางศีลธรรมที่สามารถแยกอธิบายได้เป็น ๓ ลักษณะ ดังนี้

๓.๒.๑.๑ หนี้กรรม

หนี้กรรม หมายถึง หนี้ที่เกิดจากการทำของแต่ละบุคคลหรือหลายคนที่สร้างขึ้นมา แล้วต้องชดใช้คืนเพื่อให้หมดหนี้กรรมที่เราสร้างขึ้นมาโดยทั้งที่มีเจตนาและไม่เจตนาก็ตามดังที่ปรากฏในคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนาธรรมบท หรือในคัมภีร์ต่าง ๆ ที่เหล่าบัณฑิตทั้งหลายที่ได้รวบรวมไว้เป็นตำราเรียนบ้าง เป็นหนังสือที่ประกอบเป็นตำราเรียนบ้างอย่างมากมาย เช่นเรื่องจุฬปันถก ที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทว่า^๖มีเศรษฐีเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนาไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้าเสมอและชอบพาจุฬปันถกไปด้วยจนมหาบัณฑิตมีจิตใจอ่อนโยนน้อมไปในการบวช จึงขออนุญาตเศรษฐีผู้เป็นตาบอกว่าการบวชของหลานจะเป็นความสุขตามากกว่าการบวชของคนทั่วโลกถ้าคิดว่าบวชอยู่ได้ก็จงบวชเถิด

มหาบัณฑิตได้พระเถระผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่งเป็นอุปัชฌาย์ไม่นานพระมหาบัณฑิตก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล เมื่อท่านได้รับความสุขอันสูงสุดเท่าที่มนุษย์จะพึงได้แล้ว

^๖วสิน อินทสระ, ธรรมบททางแห่งความดี เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๖),

ท่านก็ระลึกถึงน้องชายอยากได้รับความสุขเช่นนั้นบ้างจึงไปขออนุญาตคุณตาขอให้น้องชายจุฬปั้นถกได้บวชด้วย เศรษฐีก็ได้อนุญาตด้วยดีจริงอยู่แม้เศรษฐีจะนับถือพระพุทธศาสนาแล้วก็ตาม แต่เมื่อคนถามถึงแม่ของหลานว่าคือใคร เศรษฐีต้องตอบว่าเป็นบุตรที่หนีไปดังนั้นก็รู้สึกจะอายใจอยู่บ้างเมื่อพระมหาปั้นถกมาปรารภอยากให้น้องชายบวชท่านเศรษฐีได้อนุญาตอย่างง่ายดายเมื่อน้องชายจุฬปั้นถกบวชแล้ว พี่ชายก็ศึกษาเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ให้ศึกษาบางอย่างที่ควรศึกษา แต่ปรากฏว่าพระจุฬปั้นถกโง่เขลาเหลือเกิน แม้ข้อความเพียงเท่านั้นว่า“ดอกบัวโกกนุทมีกลิ่นหอม ปานแต่เช้า กลิ่นย่อมหอมกรุ่นอยู่เสมอ ฉันทิ เธอจงมองพระอังคีรส (พระพุทธรเจ้า) ผู้รุ่งโรจน์อยู่ดุจพระอาทิตย์ส่องแสงในกลางหาว ฉะนั้น” พระจุฬปั้นถกท่องอยู่ ๔ เดือนก็จำไม่ได้เรียกว่าอย่างขนาดหนัก แต่เมื่อพระพุทธรเจ้าทรงสั่งสอนถูกทางก็สามารถสำเร็จมรรคผลได้เหมือนกัน

ท่านกล่าวว่าเหตุที่พระจุฬปั้นถกโง่นั้นเพราะกรรมเก่า“คือในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ท่านบวชในศาสนานั้นเป็นผู้มีปัญญาดี ภิกษุอีกรูปหนึ่งเป็นผู้โง่เขลาท่องปริยัติธรรมอยู่ พระจุฬปั้นถกหัวเราะเยาะเย้ย ภิกษุเกิดความละอายจึงเลิกเรียนไปเพราะวิบากแห่งกรรมนั้นจึงทำให้พระจุฬปั้นถกเป็นผู้โง่เขลาในกาลบัดนี้” ฉะนั้นชี้ให้เห็นว่า เรื่องจุฬปั้นถกที่โง่เขลา มีความทรงจำน้อยนี้เกิดจากการกระทำของตนหรือกรรมเก่าของตนทั้งสิ้นที่ได้สร้างไว้ในอดีตชาติเกิดมาในชาตินี้ก็ได้เป็นเช่นนั้น อันนี้เขาเรียกว่ากรรมและส่วยผลของกรรม^๑

อีกหนึ่งตัวอย่างคือเรื่องนางสามาวดี ตอนที่พระนางสามาวดีถูกไฟคลอก^๒พระนางมาคันทียา คิดว่า เราทำสิ่งใด สิ่งนั้นไม่ได้เป็นอย่างนั้น กลับเป็นอย่างอื่นไป เราจึงทำอะไรหนอแล? ดังนั้นแล้ว คิดว่า อุบายนี้ใช้ได้ เมื่อพระราชเสด็จไปสู่ที่ทรงกีฬาในพระราชอุทยานจึงส่งข่าวไปแก่อาวว่า ขออาจไปปราสาทของนางสามาวดีให้เปิดเรือนคลังผ้าและเรือนคลังน้ำมัน ชุบผ้าในตุ่มน้ำมัน แล้วพันเสาจับหลังหญิงเหล่านั้นแล้วปิดประตูล็อกกุญแจไว้ข้างนอกแล้วจุดไฟเผาตึกนั้น นางมาคันทียะก็ได้ทำตามคำสั่งเอาผ้าชุบน้ำมันเสร็จเรียบร้อยแล้วเผาตึกนั้น

พระนางสามาวดีได้ให้โอวาทแก่หญิงเหล่านั้นว่า “ การกำหนดอัตภาพ ถูกไฟเผาอย่างนี้ของพวกเราผู้ท่องเที่ยวไปอยู่ในสังสาร อันมีส่วนสุดไม่ปรากฏแล้วแม้พุทธญาณก็ไม่ทำได้โดยง่าย ท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่ประมาทเกิด” หญิงเหล่านั้นเมื่อตึกนั้นไหม้อยู่นั่งกรรมฐานมี

^๑วสิน อินทสระ, **ธรรมบททางแห่งความดี เล่ม ๑**, หน้า ๒๑๔.

^๒อุทิศ ศิริวรรณ เบரியญ, **ธรรมบทคาถาแปล ภาค ๒**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๐), หน้า ๘๒.

อันกำหนดเวทนาเป็นอารมณ์บางพวกบรรลุผลที่ ๒ บางพวกบรรลุผลที่ ๓ แล้วถูกไฟคลอกเสียชีวิตลง

ส่วนกรรมเก่าของพระนางสามาวดีกับบิราที่ถูกไฟคลอกตายนั้นเรื่องมีอยู่ว่า ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชย์สมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ องค์ ฉะนั้นอยู่ในพระราชวังเนื่องนิตยหญิง ๕๐๐ คน ย่อมบำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ในท่านเหล่านั้นพระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ องค์ไปสู่อหิมวันตประเทศ อีกองค์หนึ่งนั่งเข้าฌานอยู่ในที่มีญารกแห่งหนึ่งริมฝั่งแม่น้ำ เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายไปแล้วพระราชาทรงพาหญิงเหล่านั้นไปเพื่อทรงเล่นน้ำในแม่น้ำ หญิงเหล่านั้นเล่นน้ำมาทั้งวันถูกความหนาวบีบคั้นใครจะผิงไฟ กล่าวกันว่า ท่านทั้งหลายพึงหาตุ๊กที่ก่อไฟของพวกเรา เมื่อเดินไปเดินมาเห็นป่าญารกขลุ่ยจึงยื่นล้อมก่อไฟ ด้วยความสำคัญว่า กองหญ้าเมื่อหญ้าแห้งถูกไฟไหม้ยุบลง หญิงเหล่านั้นแลเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า จึงกล่าวกันว่า พวกเรา ฉิบหายแล้ว พวกเรา ฉิบหายแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้าของพระราชาทรงไฟคลอก พระราชาทรงทราบจึงทำพวกเราให้ฉิบหายเราจักทำท่านให้ไหม้ให้หมดทุกคนนำฟืนมา จากที่โน้นที่นี่ ทำให้เป็นกองในเบื้องบนแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นเป็นกองฟืนใหญ่โต ลำดับนั้น หญิงเหล่านั้นสุมฟืนนั้นแล้วหลีกไปด้วยคิดว่าบัดนี้จักไหม้ละ ครังก่อนพวกเขาเป็นไม่มีความจงใจ ก็ถูกกรรมติดตามแล้วในบัดนี้ หญิงเหล่านั้นไหม้ในนรกหลายพันปีเพราะความที่กรรมนั้นทำไว้แล้วไหม้ในเรือนที่ถูกไฟไหม้อยู่โดยท่านองแล สิ้นร้อยอัฏฐภาพ ด้วยวิบากกรรมอันเหลือลงนี้เป็นบุพกรรมของหญิงเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้แล^๙

ตัวอย่างที่ ๒ หนึ่งกรรม คือเรื่องพระเจ้าวิฑูทกะถูกน้ำท่วมสวรรคต มีเรื่องเล่าว่าหลังจากพระเจ้าวิฑูทกะได้ยกทัพไปฆ่าเหล่าตระกูลศากยะวงศ์ ตายหมดสิ้นไม่เว้นแม้กระทั่งเด็กเล็กๆที่ยังดื่มนมยกเว้นคุณตามหานามะของพระองค์ ได้พาคุณตามหานามะมาพร้อมกับกองทัพกลับมารับสั่งให้ตั้งค่ายริมฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง พอถึงเวลาเสวยพระยาหารเช้า ทรงดำริว่า เราจักเสวยอาหารเช้า รับสั่งให้ทหารจัดสำรับมาถวาย เมื่อจัดอาหารเสร็จเรียบร้อยแล้ว รับสั่งให้พระเจ้าตามามาเสวยอาหารพร้อมกัน

แต่กระษัตริย์ย่อมมีมานะสูงถึงจะสละชีวิต ก็ไม่ยอมเสวยอาหารร่วมกับบุตรนางทาสี เพราะฉะนั้น ท้าวมหานามะทอดพระเนตรเห็นสระ ๆ หนึ่ง จึงตรัสว่า เราว่างกายอันสกปรก พ่อเราจักอาบน้ำ พระเจ้าวิฑูทกะตรัสว่า ดีละ พระเจ้าตา เชิญพระเจ้าตา อาบเถิด ท้าวมหานามะได้ทรงดำริว่า พระเจ้าวิฑูทกะนี้ จักฆ่าเราผู้ไม่บริโภคร่วม การตายเองของเราเท่านั้นประเสริฐกว่า ดังนี้

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

แล้วจึงทรงสยายผมสอดหัวแม่เท้าเข้าไปในผมขอให้เป็นปมที่ปลายด้ายลงไปใต้น้ำด้วยเดชแห่ง
คุณของท่านมหาณามะนั้น นาคภพก็แสดงอาการร้อนพระยานาคใคร่ครวญว่า

เรื่องอะไรกันหนอเห็นแล้วจึงมาสู่สำนักของท่านมหาณามะนั้นให้ท่านมหาณามะประทับ
นั่งบนพังพานแล้วเชิญเสด็จเข้าไปสู่นาคพิภพ ท่านมหาณามะได้อยู่ในนาคพิภพนั้นเป็นเวลารวมกัน
สิบสองปีเต็ม ๆ ฝ่ายพระเจ้าวิทูทกะ ประทับนั่งคอยอยู่ ด้วยทรงดำริว่า พระเจ้าตาของเราจักมาใน
บัดนี้ เมื่อท่านมหาณามะนั้นชักเข้าอยู่จึงรับสั่งให้ค้นในสระตรวจดูแม้ระหว่างบุรุษด้วยแสงประทีป
ในเมื่อไม่เห็นก็ได้เสด็จหลีกไป ด้วยทรงดำริว่า พระเจ้าตาจักเสด็จหลีกไปแล้ว

พระเจ้าวิทูทกะเสด็จถึงแม่น้ำอจิรวดีในเวลารাত্রีรับสั่งให้ตั้งค่ายคนบางพวกนอนแล้ว
ที่หาดทราย ภายในแม่น้ำบางพวกนอนบนบกในภายนอก แม้บรรดาบางพวกที่นอนแล้ว ในภายใน
พวกที่ไม่ได้มีบาปกรรมอันไม่ได้มีแล้วในครั้งก่อนมีอยู่แม้บรรดาพวกนอนแล้วในภายนอกผู้ที่มี
บาปกรรมอันได้กระทำแล้วในก่อน มีอยู่ แล้วมดแดงทั้งหลายได้ตั้งขึ้นในที่เขาเหล่านั้นนอน

คนเหล่านั้นพากันกล่าวว่า มดแดงตั้งขึ้นแล้วในที่เรานอนมดแดงได้ตั้งขึ้นแล้วในที่เรา
นอนจึงพากันลุกขึ้นพวกที่ไม่ได้ทำบาปกรรมในครั้งก่อนพากันลุกขึ้นไปนอนบนบกพวกที่มี
บาปกรรมที่ทำได้ในครั้งก่อนลุกขึ้นลงไปนอนบนหาดทรายในแม่น้ำ ในขณะที่เดียวกันก่อนเมฆใหญ่
ก็ได้ตั้งขึ้นแล้วฝนหาใหญ่ ๆ ก็ได้ตกลงมาอย่างหนักมีห้วงน้ำหลากมาซึ่งทำให้พระเจ้าวิทูทกะ
พร้อมกับบริวารถูกน้ำหลากพัดไหลไปกับสายน้ำที่ไหลเชี่ยวแล้วคนเหล่านั้นได้เป็นอาหารปลาและ
อาหารเต่าในสมุทรนั่นเองเหล่ามหาชนได้พากันกล่าวขานกันขึ้นกันว่า

ความตายเหล่าสาकยะไม่สมควรที่จะตายเช่นนี้เลยหนอ คือความตายนี้ พวกเจ้า
สาकยะถูกพวกพระเจ้าวิทูทกะทุบตีฆ่าหั่นเช่นนี้ให้ตายจึงสมควรองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ได้ทรงสดับคำเหล่านั้นแล้วได้ทรงตรัสบุพกรรมของพวกเจ้าสาकยะที่สมควรตายแบบนั้นกับเหล่า
ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความตายอย่างนี้ไม่สมควรแก่เจ้าสาकยะทั้งหลาย ใน
อดีตภพนี้ก็จริง ถึงอย่างนั้นความตายที่พวกสาकยะนั้นได้แล้วก็ควรโดยแท้ด้วยแห่งกรรมลามกที่
เขาทำไว้ในปางก่อน หมู่ภิกษุ ได้ทูลถามพระพระพุทธเจ้าว่าก็พวกเจ้าสาकยะเหล่านั้นได้กระทำ
กรรมอะไรไว้ในปางก่อนพระเจ้าข้า พระพุทธเจ้า ตรัสว่า ในปางก่อน พวกเจ้าสาकยะนั้น รวมเป็น
พวกเดียวกัน ไปรยาพิษในแม่น้ำใครก็ตามที่ไ้กระทำกรรมอันลามกไว้ ทั้งในชาติก่อน หรือชาตินี้
ก็ตามย่อมได้รับของกรรมนั้นเสมอ เหมือนเงาติดตามตัวไม่มีใครสามารถหนีพ้นได้^{๑๐}

ดังที่ปรากฏในเบื้องต้นที่ได้ยกตัวอย่างมาให้เราๆ ท่าน ๆ ทั้งหลายได้ความรู้ จาก
อุทาหรณ์เรื่องนี้ เป็นเครื่องสติเตือนใจว่า ผู้ใดทำผิดก็ย่อมได้รับความผิด ผลของความผิดจะเห็นเข้า

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

หรือเห็นเร็วเท่านั้น ซึ่งไม่มีการอุทธรหรือยกฟ้องการกระทำความผิดใด ๆ ทั้งสิ้นฉะนั้นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสไว้ว่า อันคนพาลทำกรรมทั้งหลายอันลามกอยู่ย่อมไม่รู้สึกบุคคลมีปัญญาทราญ่อมเดือดร้อน ดูไฟไหม้เพราะกรรมของตนเอง^{๑๑} เหมือนในเมืองมนุษย์ที่เป็นกันอยู่ ที่เรียกหาความยุติธรรมกันที่พูดกันติดปากว่า คนรวย คนมีอำนาจคนมีสีเป็นต้น ทำความผิด ย่อมถูกลอยตัว และย่อมไม่มีความผิด คนจน คนไม่มีอำนาจทำอะไรก็ผิดทั้ง ๆ ที่เรื่องที่กระทำคล้ายคลึงกัน หรือข้อหาอันเดียวกันแต่การรับโทษไม่เหมือนกันจึงได้ยินบ่อย ๆ สองมาตรฐาน หรือไม่มีมาตรฐานนั่นเองบ้านเมืองของเราจึงได้มีหลากหลายสี แบ่งขั้วแบ่งพวกกันอย่างชัดเจน ซึ่งบางครั้งคนครอบเดียวกันอยู่ในบ้านหลังเดียวกัน มีความคิดแตกต่างกัน ทะเลาะกันหรือเถียงกันเกิดความวุ่นวายในครอบครัว บางครอบครัวมองหน้ากันไม่ติดก็มี เป็นต้น

เรื่องเหล่านี้เกิดขึ้นก็เพราะผู้ที่ทำหน้าที่ตัดสินบางคนหรือบางกลุ่มไม่ได้ทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องทำหน้าที่ละเว้นอคติ ๔ คือ มีความลำเอียงในการตัดสินคดีของผู้กระทำผิดหรือบางคนพูดว่าถูกตัดสินข้อหานี้ ตน หรือ พวกตนไม่ได้รับความเป็นธรรมและไม่ชอบธรรมในสิ่งที่ตนเองได้รับโทษ แต่อีกฝ่ายหนึ่งกลับไม่มีความผิด หรือ ได้รับความผิดน้อยอย่างนี้เรียกว่าผู้มีหน้าที่ตัดสินตัดสินแบบไม่มีคุณธรรม จริยธรรม และศีลธรรม อคติ ๔ อย่าง คือ

๑. ฉันทาคติ ได้แก่การตัดสินลำเอียงเพราะรักใคร่
๒. โทสาคติ ได้แก่ การตัดสินลำเอียงเพราะไม่ชอบ
๓. โมหาคติ ได้แก่ การตัดสินลำเอียงเพราะหลง หรือเพราะความงมงาย
๔. ภยาคติ ได้แก่ การตัดสินลำเอียงเพราะกลัว^{๑๒}

อธิบายความว่าคนที่มียอคติในการตัดสินคดีความต่าง ๆ ทำให้ฝ่ายที่แพ้คดีความทั้ง ๆ ที่เรื่องนั้นตัวเองไม่ได้กระทำความผิด แต่ถูกตัดสินว่าเขาผิด หรือยึดข้อหาให้ ให้เขาผิดเพราะคนที่ตัดสิน วางตัวไม่เป็นกลางและไม่มีความยุติธรรมเรียกว่าง่าย ๆ ก็คือตัดสินตามเหตุแห่งความลำเอียง ซึ่งจะได้อธิบายรายละเอียดของอคติ ๔ ดังต่อไปนี้

๑. ฉันทาคติ หมายถึง ความลำเอียงเข้าข้างโดยถือเอาความรักใคร่ ความพอใจของตนเป็นที่ตั้งโดยไม่ยอมฟังใครภาษาพระเรียกว่าอัตตาทิปไตยใครว่ายังงหรือพูดยังไรก็ไม่ยอมฟังเหตุผลใดๆทั้งสิ้น หรือฟังอยู่แต่ไม่ได้ทำตาม ถ้าเป็นเช่นนี้จะทำให้เสียการปกครองของบ้านเมือง

^{๑๑}พลตรี พระยาสุรภิกษิต, ประทีปทอง, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๐.

^{๑๒}อุทิศ ศิริวรรณ, หนังสือบูรณาการแผนใหม่ ๖ ตี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงชัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒.

และจะไม่มีความยุติธรรมเกิดขึ้นได้เลยในสังคม เพราะเห็นแก่หน้าคนที่ตนรักเช่น ยกย่องแต่คนสนิท คนใกล้ชิด แม้ไม่สมควรได้รับการยกย่องก็ตาม เป็นต้น

แต่ในทางกลับกัน ถ้าคนรับหน้าที่ถือกฎหมาย หรือผู้ที่ทำหน้าที่ตัดสินคดีความต่าง ๆ ตัดสินคดีความผิดของผู้กระทำโดยไม่ไ่ร้ายป้ายศรี ตัดสินอย่างตรงไปตรงมาแล้ว ความยุติธรรมก็ย่อมเกิดขึ้นในสังคมนั้น ๆ และภัยอันตรายต่าง ๆ ก็จะไม่เป็นต้นและจะไม่มีข้อครหาว่า สองมาตรฐาน หรือหลายมาตรฐานเกิดขึ้นในสังคมเหมือนที่ผ่าน ๆ มาที่มีความวุ่นวายเกิดขึ้นในสังคมไทย ซึ่งมีคนเสียชีวิตและผู้บาดเจ็บไม่น้อยเลยที่เดียวเราคิดเสียว่าเป็นอุทาหรณ์ให้คนไทยได้หุตาสว่างสักทีว่า การประท้วงเกิดขึ้นทางการเมืองที่ไร้แต่การสูญเสียทั้งสองฝ่าย

๒. โทสะคติ หมายถึง ความลำเอียงเข้าข้างโดยถือเอาความไม่ชอบใจความไม่พอใจ ของตนเป็นที่ตั้งจะทำให้เสียความยุติธรรมเพราะดูแก่อำนาจความเกลียดชังทำให้มีการกลั่นแกล้งและทำลายกันเกิดขึ้น เช่น กีดกันคนที่ตนไม่ชอบไว้ไม่ให้ความก้าวหน้าตามที่ควรจะได้รับที่เกิดขึ้นในสังคมและเกิดขึ้นทุกหย่อมหญ้าของสังคมไม่ว่าสังคมโลกหรือในสังคมไหนสามารถเกิดขึ้นได้เพราะคนหมู่มากหลายเผ่าพันธุ์อยู่ร่วมกันก็ย่อมมีหลากหลายความคิดและการใช้ชีวิตย่อมแตกต่างกันไป ในแต่ละภูมิภาคและในแต่ละพื้นที่ เป็นต้น

๓. โมหาคติ หมายถึง ความลำเอียงเข้าข้างเพราะความหลงจะทำให้เสียความยุติธรรม เพราะความโง่เขลาเบาปัญญา ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์เป็นคนเชื่อง่าย หูเบา ไม่มีความรอบครอบในหน้าที่การงานที่ตนรับผิดชอบ เช่น ด่วนตัดสินใจลงโทษผู้น้อยก่อนพิจารณาให้ถี่ถ้วน เป็นต้น ส่วนใหญ่ในหน่วยงานต่าง ๆ ที่เป็นของรัฐก็ดีหรือที่เป็นของเอกชนก็ตามมักจะเป็นเช่นนั้นบางที่ผู้ปกครองหรือบริหารในหน่วยงานมีอารมณ์โกรธโหมโห่ค้ำมาจากที่อื่นแล้วมาระบายกับลูกน้องที่ทำงานอย่างนี้ก็มีซึ่งจะทำให้ลูกน้องที่ความตั้งใจในการทำงานมีการน้อยเนื้อต่ำใจหรือหมดความรู้สึกและความรู้สึกนั่นเอง ดังคำที่นักปราชญ์ทั้งหลาย ได้กล่าวไว้ว่า อยู่สูงให้นอนคว่ำอยู่ต่ำให้นอนหงายโดยทำนี้ เป็นต้น

๔. ภยาคติ หมายถึง ความลำเอียงเข้าข้างเพราะกลัวหรือเกรงใจต่อผู้กระทำความผิดหรือผู้กระทำความผิดเป็นคนที่ตนรู้จักนับถือกันแบบระบบอุปถัมภ์ค้ำจุนกันมานานแบบนี้ก็มีซึ่งไม่อาจตัดสินใจ ในการที่เขากระทำความผิดว่าผิดเรียกว่าเกรงใจกัน ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้วไซ้สังคมนั้นบ้านเมืองนั้นอยู่แบบไม่มีความสุขมีแต่ความระแวงกันบาดหมางกันอยู่ด้วยความทุกข์หรือตัดสินใจไปแล้วว่าคนนั้นผิดแต่คนทำผิดเป็นลูกของเจ้านายที่มีอิทธิพลที่มีตำแหน่งใหญ่ในการปกครองบ้านเมืองแล้วซึ่งจะทำให้ฐานะการทำงานของตนหลุดออกจากเก้าอี้เลยไม่กล้าตัดสินใจอันนี้ก็มิได้อยู่ในสังคมทั่วไป เป็นต้น

๓.๒.๑.๒ หนี้บุญคุณ หมายถึง การที่ใครบางคนช่วยให้เราดำรงชีวิตอยู่ได้หรือได้รับความช่วยเหลือในยามชีวิตเราตกทุกข์ลำบากทำให้ชีวิตเรามีความสุขกายสบายใจและทำให้ชีวิตเรามีชีวิตที่ดีขึ้น และแม้กระทั่งสิ่งของที่เป็นอุปโภคบริโภคที่เราใช้สอยในชีวิตประจำวันต่าง ๆ ก็ถือว่าหนี้บุญคุณกับชีวิตของเราเป็นอันมากเหมือนกันเพราะฉะนั้นเราไม่ควรลืมบุญคุณต่อสิ่งเหล่านั้นถ้าหากบุคคลใดหมั่นดูแลเอาใจใส่ในสิ่งเหล่านั้น ผู้นั้นย่อมมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิตเป็นต้นหนี้ประเภทนี้จะให้ผลหนักเมื่อคุณจงใจลืมบุญคุณ หรือกระทั่งทำร้ายผู้มีพระคุณผลของการทำร้ายผู้มีพระคุณอาจคุณสืบ คุณร่อย หรือคุณพ้นของการทำร้ายคนทั่วไป ผู้ที่ลืมบุญคุณต่อผู้มีพระคุณสูงหรือทำให้ผู้มีบุญคุณต้องเจ็บช้ำทางกายและจิตใจ ผู้นั้นไม่มีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานดังที่ปรากฏเห็นอยู่ทุกยุคทุกสมัยเป็นต้น หนี้บุญคุณแบ่งไว้ ๔ อย่างคือหนี้บุญคุณของคน หนี้บุญคุณของสัตว์ หนี้บุญคุณของสิ่งของและหนี้บุญคุณของหน้าที่ ดังอธิบายได้ดังนี้^{๑๓}

๑) หนี้บุญคุณของคน หมายถึง คือสิ่งที่เราจะต้องใช้หนี้อันเกิดจากบุญคุณของให้กำเนิดชีวิต เช่น พ่อแม่และผู้มีอุปการคุณทั้งหลายมีปู่ ย่า ตา ยาย ครู อาจารย์ ญาติ พี่น้อง เพื่อนฝูง เป็นต้น คนเหล่านี้ถือว่าหนี้บุญคุณต่อเราไม่เวลาใดก็เวลาหนึ่งแต่บุญคุณจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสัมพันธ์ระยะบุคคล เช่น พ่อกับแม่ถือว่าเป็นผู้มีบุญคุณมากที่สุด ส่วนคนนอกนั้นก็ยังมีบุญคุณลดน้อยลงมา ตามลำดับความสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องและความผูกพันที่มีต่อกัน วิธีการใช้หนี้ต่อบุคคลเหล่านั้น คือ ความสำนึกถึงสิ่งที่เขาเหล่านั้นเคยเหลือเราแล้วหาโอกาสตอบแทนบุญคุณเขายิ่งกว่ายิ่งกว่าสิ่งที่เขาเคยช่วยเหลือเราไว้ เพราะการกระทำเช่นนั้นถือว่าเป็นการเพิ่มดอกเบี้ยยของหนี้บุญคุณที่บุคคลเหล่านั้นที่มีบุญคุณต่อเราไว้ในอดีตเป็นต้น

๒) หนี้บุญคุณของสิ่งของ หมายถึงการที่เรารู้จักคุณค่าของสิ่งของที่เราใช้สอยเพื่อเป็นเครื่องอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวันหรือที่เรียกว่าบริโภคปัจจัยสี่ สิ่งเหล่านี้ถึงแม้ว่าจะเกิดมาจากการผลิตหรือการสร้างสรรค์ของมนุษย์ แต่มนุษย์ก็สร้างขึ้นเพื่อเอาสิ่งของเหล่านั้นได้กลายเป็นสิ่งของที่เป็นที่มนุษย์ขาดเสียมิได้เมื่อสิ่งของเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นและมีความจำเป็นสำหรับชีวิตมนุษย์มนุษย์จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดูแลรักษาเอาใจใส่กับสิ่งของเหล่านั้นอันรายละเอียดและความสุขสบายให้กับชีวิตตน ถ้าเราไม่รู้จักรักษาสິงของที่เราใช้สอยก็เหมือนกับเราทรยศ หรือไม่รู้จักหนี้บุญคุณของสิ่งของ และสิ่งของเหล่านั้นอาจย้อนกลับมาทำอันตรายให้แก่ชีวิตเราได้เหมือนกัน เช่น บ้านช่องที่อยู่อาศัย หรือวัดที่เราอยู่อาศัยถ้าเราไม่ดูแลรักษาทำความสะอาดมันก็จะสกปรก อาจทำให้เราภัยต่าง ๆ ได้ หรือ รถที่เราขับขี้นเป็นยานพาหนะถ้าไม่หมั่นเช็กสภาพดูแลรักษา รถ ๆ อาจนำความทุกข์มาให้เราก็ได้ เวลาใช้สอยในการเดินทางในที่สุดอาจเกิดอุบัติเหตุบนท้องถนนได้

^{๑๓} <http://dungtrin.com> , ๓ ธันวาคม ๒๕๕๗.

ในเมื่อเป็นเช่นนั้นความหายนะก็จะเกิดขึ้นแก่ชีวิตเราไม่มากนักน้อยได้ ดังที่เกิดขึ้นอยู่ทุกวันโดยเฉพาะในช่วงเทศกาลของไทยเป็นต้น ฉะนั้นเมื่อเรารู้ว่าสิ่งของทุกอย่างมีคุณกับเราสมควรที่เราจะใช้หนี้ คือโดยการดูแลรักษาสิ่งของเหล่านั้นตามสภาพของการใช้งานอันนี้ผู้วิจยยกตัวอย่างเฉพาะรถและสิ่งอื่น ๆ มีอีกมากมายสิ่งของที่เราใช้สอยที่เราควรดูแลและรักษา

๓) หนี้บุญคุณของความดี หมายถึง หนี้อันเกิดจากคุณงามความดีที่เรานำมาประพฤติปฏิบัติแล้วก่อให้เกิดผลคือความสุขใจทั้งปัจเจกบุคคลและแก่สังคมส่วนรวมความดีในที่นี้หมายถึงหลักของศีลธรรมหรือมีมนุษยธรรมที่เรียกได้ว่า อารยชนมีธรรม คือมีคุณสมบัติ ดังนี้ มีสุจริตทั้งสาม คือ มีความประพฤติดี ประพฤติชอบ ๓ ประการ ดังนี้^๔

๑. กายสุจริต ความสุจริตทางกาย ทำสิ่งที่ตั้งามถูกต้องประพฤติชอบด้วยกาย ทางกายมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ ๑) ละเว้นการฆ่า การสังหาร การบีบคั้น เบียดเบียนมีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน ๒) ละเว้นการแย่งชิงลักขโมย และการเอาวัดเอาเปรียบเคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน ๓) ละเว้นการประพฤติผิดล่วงละเมิดในของรักของหวงแหนของผู้อื่น ไม่ข่มทางจิตใจหรือทำลายลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกัน

๒. วาจาสุจริต ความสุจริตทางวาจา พูดจาสิ่งที่ตั้งามถูกต้องประพฤติชอบด้วยวาจา มีองค์ประกอบ ๔ อย่าง คือ ๑) ละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวงกล่าวแต่คำสัตย์ไม่จงใจพูดให้ผิดจากจริงเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใด ๆ ๒) ละเว้นการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก พูดแต่คำที่สมานและส่งเสริมสามัคคี ๓) ละเว้นพูดคำหยาบคายสกปรกเสียหาย พูดแต่คำสุภาพนุ่มนวลน่าฟัง ๔) ละเว้นการพูดเหลวไหลเพื่อเจ้าพูดแต่ความจริงมีเหตุผลมีประโยชน์ ถูกกาลเทศะ

๓. มโนสุจริต ความสุจริตทางใจคิดสิ่งที่ตั้งามถูกต้องประพฤติชอบด้วยใจมีองค์ประกอบ ๓ อย่างคือ ๑) ไม่ละโมภไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้คิดให้ คิดเสียสละทำใจให้เผยแผ่กว้างขวาง ๒) ไม่คิดร้ายมุ่งแต่เบียดเบียนหรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลายตั้งความปรารถนาดีแผ่ไมตรีมุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน ๓) มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิเข้าใจในหลักกรรมว่า ทำดีมีผลดีทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมชาติของโลกและชีวิตมองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัยธรรม ๑๐ ข้อนี้ เรียกว่ากุศลกรรมบถบ้าง ธรรมจริยาบ้าง อารยธรรมบ้าง เป็นรายละเอียดขยายความสุจริต ๓ ข้อข้างต้น คือ ๑-๓เป็นกายสุจริต ข้อ ๔-๗ เป็นวาจาสุจริต ข้อ ๘-๑๐ เป็นมโนสุจริต^๕

^๔จักรพรรณ วงศ์พรวัฒน์, “ศึกษาเรื่องหนี้ตามทัศนะทางพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย :มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๖.

^๕พระพรหมคุณาภรณ์, ธรรมบุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒-๓๔.

หลักแห่งศีลธรรมเหล่านี้ถือว่าเป็นหลักแห่งความดีของชีวิต มนุษย์จะพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นหรือให้เจริญยิ่งขึ้นก็ด้วยอำนาจแห่งศีลธรรมเหล่านี้ เมื่อหลักแห่งศีลธรรมเป็นสัญลักษณ์แห่งความดี จึงจำเป็นที่เราจะต้องรู้คุณค่าแห่งความดีเพราะความดีเป็นสิ่งที่นำความสุขมาให้แก่ชีวิตตนและสังคมเราจึงเป็นหนึ่งของความดีอยู่มาก การใช้หนี้บุญคุณแห่งดีคือการรู้จักระวังรักษากาย วาจา และใจ ให้อยู่ในกรอบของกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการดังกล่าว

๔) หนี้บุญคุณของหน้าที่ คือ ได้แก่ หนี้ที่เกิดจากการกระทำตามหน้าที่ต่าง ๆ แล้วเกิดเป็นความดีความงามและความสุขเกิดขึ้นในชีวิตทุกชีวิตต้องมีหน้าที่การกระทำตามหน้าที่ ถือว่าเป็นการปฏิบัติธรรมไปในตัว ดังที่ท่านพุทธทาสกล่าวไว้ว่า “ธรรมคือหน้าที่” ซึ่งหน้าที่ในที่นี้ก็คือภาระที่ตนรับผิดชอบมี ๔ อย่างด้วยกันคือ^{๑๖}

๑. ภาระที่จะต้องแสวงหาทรัพย์ โดยมีหน้าที่เป็นทหารบ้าง ตำรวจบ้าง ครูบ้าง เป็นต้น
๒. ภาระที่จะต้องประโยชน์ให้แก่กันและกันในครอบครัว
๓. ภาระที่จะต้องประโยชน์ให้ออกไปสู่สังคมให้มากที่สุด
๔. ภาระที่จะต้องประโยชน์เพื่อตัวเองให้เจริญทั้งกายและใจตามหลักธรรม

ภาระหรือหน้าที่ทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นสิ่งความเจริญมาให้ทั้งแก่ตนเองและสังคม ถือว่าเป็นความดีสำหรับชีวิต ดังที่ค่านท์ (Kant) กล่าวว่า “การกระทำดี คือการกระทำตามหน้าที่จะเกิดผลอย่างไรก็ตามก็ถือว่าดีทั้งนั้น”^{๑๗} ฉะนั้นเราต้องเคารพในหน้าที่ของเราเองโดยการนึกถึงบุญคุณของความดีอันเกิดจากการปฏิบัติหน้าที่ที่เรารับผิดชอบต่ออย่างเคร่งครัดจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาทในชีวิตมีความรอบครอบในชีวิต ชีวิตจะได้ไม่ตกต่ำมีแต่ความเจริญถาวรเดียว แต่ถ้าเราไม่ปฏิบัติตามที่ดีก็ถือว่าเราทรยศต่อหน้าที่ ไม่รู้จักการใช้หนี้บุญคุณของหน้าที่ชีวิตก็คงจะตกต่ำไม่มีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ของตน เป็นต้น

๓.๒.๑.๓ หนี้ชีวิต มีองค์ประกอบดังนี้ คือมีผู้ให้ชีวิต ผู้ที่ได้รับชีวิต ความหมายของบุคคลผู้ให้ชีวิต ได้แก่ บิดา มารดา ครูอาจารย์ ปู่ ย่า ตา ยายและผู้มีอุปการคุณต่อตัวเรา ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายคำเหล่านี้ไว้ว่า มารดาบิดา คือ ผู้ยังให้บุตรธิดาเกิดเป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตรธิดามากมายเหลือวิสัยที่จะกล่าวให้ครบถ้วนได้ เพราะฉะนั้นมารดาบิดาจึงเป็น

ก. พระพรหมของบุตรธิดา คือ ๑) เป็นผู้มีความเมตตา อยากให้บุตรธิดามีความสุข ความเจริญในชีวิตการงาน ๒) มีความกรุณา มีความสงสารคิดหาทางช่วยให้บุตรธิดาพ้นทุกข์เมื่อ

^{๑๖} เสงี่ยม เดชะโกศยะ, **พัฒนาตนด้วยศาสนาธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิปัญญาธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๗๔.

^{๑๗} พระทักษิณ คณานิก, **ปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒๔.

มีทุกข์ ๓) มฤตดา คือ เมื่อบุตรธิดาได้ดี ๔) มีอุเบกขา คือมีความเป็นกลางกับบุตรธิดาไม่มีความเอนเอียงกับบุตรธิดาคนใดคนหนึ่ง มารดาบิดาเป็นบรมเทพ

ข. เป็นพระอรหันต์ของบุตรธิดา คือ เป็นผู้คอยพิทักษ์รักษานุบุตรธิดาให้มีความปลอดภัยหวังแต่ความสุขความเจริญให้แก่บุตรธิดา

ค. เป็นบูรพาจารย์ของบุตรธิดา คือ เป็นครูบา อาจารย์ที่คอยแนะนำสั่งสอนบุตรธิดาให้เป็นคนดีมากกว่าครูบา อาจารย์ท่านอื่น ๆ

ง. เป็นอาหุเนยบุคคลของบุตรธิดา คือ เป็นผู้ควรได้รับข้าวปลาอาหาร ทรัพย์สินเงินทองจากบุตรธิดาก่อนคนอื่น เมื่อบุตรธิดาจะให้ทรัพย์สิน ข้าวปลาอาหารให้แก่คนอื่น ควรให้มารดาบิดาก่อนคนอื่น และโดยถือว่ามารดาบิดาเป็นพระพรหมเป็นครูประจำบ้าน อุปการคุณที่มารดาบิดาได้ให้กับบุตรธิดา คือ ๑) เป็นผู้ยังให้บุตรธิดาเกิด ๒) เป็นผู้ให้ความปลอดภัยแก่บุตรธิดา ๓) ห้ามไม่ให้บุตรธิดาทำความชั่ว ๔) ให้บุตรธิดาตั้งอยู่ในความดี ๕) ให้การศึกษาศิลปวิทยา ๖) จัดการแต่งงานให้ ๗) มอบทรัพย์สินสมบัติให้เมื่อถึงเวลาอันเหมาะสม ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของบุตรธิดาทุกคนที่จะต้องตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่^{๑๘}

ผู้ที่ได้รับชีวิต ได้แก่ บุตรธิดา ลูกหลาน ลูกศิษย์ เป็นต้น ตัวอย่างเช่น ผู้ที่ให้ชีวิตตามที่ปรากฏในธรรมนุญชีวิตพุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงามว่า บิดามารดาอนุเคราะห์บุตรตามหลักปฏิบัติดังนี้ ๑) ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว ๒) ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๔) เป็นธุระเมื่อถึงคราวจะมีคู่ครองที่สมควร ๕) มอบทรัพย์สินสมบัติให้ถึงโอกาส^{๑๙}

อีกนัยหนึ่งคือ อาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ตามหลักปฏิบัติ ดังนี้ ๑) แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี ๒) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ๓) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง ๔) ส่งเสริมยกย่องความดีงามความสามารถให้ปรากฏ ๕) สร้างเครื่องคุ้มภัยในทุกสารทิศ คือ ฝึกสอนศิษย์ให้ใช้วิชาเลี้ยงชีพได้จริง และรู้จักดำรงตนด้วยดีที่จะเป็นประกันให้ดำเนินชีวิตที่ดีงามโดยสวัสดิ์ มีความสุขมีความสุขเจริญในหน้าที่การงานต่าง ๆ ที่ตนกระทำในแต่ละวันที่ตนรับผิดชอบ

๓.๒.๒ ปัญหาการเป็นหนี้ทางโลก

ตามหลักกฎหมายแล้ว หนี้ หมายถึงการที่บุคคลสองฝ่ายต่างก่อนนิติสัมพันธ์ระหว่างกัน โดยมีสองฝ่ายคือฝ่ายเจ้าหนี้และฝ่ายลูกหนี้โดยที่ฝ่ายเจ้าหนี้ให้เงินหรือทรัพย์สินแก่ฝ่ายลูกหนี้ได้ยืม

^{๑๘}พระเทวินทร์ เทวินโท, **จริยธรรมศาสตร์ จริยธรรมและคุณธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท รุ่งแสงการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๔๘.

^{๑๙}พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมนุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**, (นครปฐม : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ), หน้า ๘.

และฝ่ายลูกหนี้มีหน้าที่ต้องชำระหนี้ให้แก่ฝ่ายเจ้าหนี้ตามเงื่อนไขหรือสัญญาที่ได้ตกลงกันได้และหนี้จะมีการสิ้นสุดต่อเมื่อได้มีการชำระหนี้จนเสร็จสิ้นแล้วหนี้ทางโลกที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันนั้นมีหลายทางเพราะนิติสัมพันธ์ระหว่างบุคคลนั้นมีมากมายหลายรูปแบบที่บันทึกในตำราวิชาการ เช่นหนี้ที่เกิดจากการซื้อขาย การกู้ยืม จำน่า จำนอง การจ้างทำของ เป็นต้น และส่วนหนี้ในพระไตรปิฎกนั้นได้กล่าวไว้ดังนี้ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุรุษผู้ถูกลงอาญาสักทรมายโทะไม่พึงให้บรรพชารูปใดให้บรรพชาต้องอาบัติทุกกฏ”^{๒๐} อธิบายไว้ด้วยลูกหนี้บรรพชา

สมัยนั้นชายผู้เป็นลูกหนี้คนหนึ่งได้หนีไปบรรพชาในหมู่ภิกษุพวกเจ้าทรัพย์พบเข้าจึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ภิกษุรูปนี้ คือ ลูกหนี้ของพวกเราคนนั้นเอาเถอะพวกเราจงจับภิกษุนั้นไว้” มนุษย์บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลายอย่าได้กล่าวอย่างนี้พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครุรัฐได้ทรงมีพระบรมราชานุญาตไว้ว่า ‘กุลบุตรเหล่าใดได้บรรพชาในพวกพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรกุลบุตรเหล่านั้นใครๆจะทำอะไรมิได้พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด’” มนุษย์ทั้งหลายพากันตำหนิประณามโพนทะนาว่า “พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านั้นปลอดภัยใครๆจะทำอะไรมิได้ในพระสมณะเชื้อสาย

พระศากยบุตรทั้งหลายจึงให้คนมีหนี้บรรพชาเล่า” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลายคนมีหนี้ไม่พึงให้บรรพชารูปใดให้บรรพชาต้องอาบัติทุกกฏ”^{๒๑} แต่เรื่องหนี้ที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเฉพาะหนี้ทรัพย์สินเงินทอง ดังนี้

หนี้ทรัพย์สินเงินทอง หมายถึง หนี้ที่เกิดจากการกู้ยืมทรัพย์สินเงินทอง หรือของมีค่าอย่างใดอย่างหนึ่งของคนอื่นมาเพื่อใช้สอยหรือใช้ประโยชน์ชั่วคราวระยะเวลาหนึ่ง แล้วต้องใช้คืนโดยการให้ดอกเบียเพิ่มหรืออาจจะกระทำตามพันธสัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งในฐานะเป็นลูกหนี้ต่อเจ้าหนี้ จนกระทั่งครบสัญญาที่กำหนดไว้ เมื่อลูกหนี้ไม่กระทำตามพันธสัญญาไม่ใช้คืนทรัพย์สินที่กำหนดไว้ในทางนิติกรรม ถือว่าผิดกฎหมาย เจ้าหนี้สามารถฟ้องดำเนินคดีลูกหนี้ได้ตามกฎหมายซึ่งหนี้ทรัพย์สินจะหมดได้ต่อเมื่อลูกหนี้ใช้หนี้หมด^{๒๒}

ถ้าลูกหนี้มีเจตนาไม่ชดใช้หนี้ที่ตนกู้ยืมไปนั้น ในทางจริยธรรมถือว่าผิดศีลธรรมเพราะมีเจตนาฉ้อโกงยกยอกทรัพย์ โดยที่เจ้าของทรัพย์นั้นไม่อนุญาต และมีผลต้องชดใช้หนี้กรรมในภพชาติต่อไป เช่น คนเป็นหนี้หรือมีหนี้ไม่ได้ใช้หนี้คืนตายไปเกิดเป็นวัวทำงานใช้หนี้เขาคืน ดังตัวอย่างเจ็กง ดังนี้

^{๒๐} วิ.มหา.(ไทย) ๔/๖๙/๑๕๐.

^{๒๑} สุภัทธานาทอง, **ชั้นเชิงการบริหาร “หนี้” ชั้นเทพ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ฌ ดา, ๒๕๕๔), หน้า ๔๙-๕๐.

สมัยก่อนที่ทำนํ้าราชวงศ์มีโรงไม้ชั้น (ที่สำหรับยาเรือ) เจ้าของชื่อเจ็กตงภรรยาชื่อสาหร่าย มีวัวสองตัวสำหรับไม้ชั้น ตัวหนึ่งมีอายุมากใช้งานมานาน เจ็กตงสงสารจึงบรรทุกเรือจ้างมาปล่อยไว้ที่วัดทองนพคุณ แต่พอช่วงเช้าเจ็กตงก็เห็นวัวตัวที่ไปปล่อยไว้ที่วัดนั้น กลับมาอยู่โรงไม้ตามเดิมเจ็กตงจึงปรึกษาภรรยาว่า จะนำไปปล่อยไกล ๆ จะได้กลับมาไม่ได้คืนวันนั้นเองเจ็กตงก็นอนฝันไปว่า วัวตัวนี้มาอ้อนวอนว่า “อย่านำข้าพเจ้าไปปล่อยเลย ข้าพเจ้าทำงานเพื่อขอใช้หนี้กรรมต่อไปเกิด เพราะเมื่อข้าพเจ้าเป็นคนมีชื่อว่า “ฮง” บ้านอยู่ที่สะพานหันได้ยืมเงินท่านไป ๑ ซึ่งยังไม่ทันได้ใช้ข้าพเจ้าก็ตายไปเสียก่อน ฉะนั้นจึงขอร้องว่าอย่าเอาข้าพเจ้าไปปล่อยเลย” รุ่งเช้าเจ็กตงได้เปิดบัญชีดู ก็พบว่าชื่อเจ็กฮงยืมเงินไป ๑ ซึ่งจริง ๆ ดังนั้นจึงให้วัวตัวนั้นทำงานต่อไป แต่เป็นงานเบา ๆ แล้วต่อมาไม่นานวัวตัวนั้นก็ตาย เจ็กตงก็ทำงานศพให้วัวตัวนั้นที่วัดปทุม มีพระบังสุกุลด้วย และเมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์^{๒๒} ผลกรรมนั้นยังตกค้างอยู่หรือยังไม่ได้ใช้หนี้เจ้าหนี้จะต้องได้รับผลในปวัตติกาล(การให้ผลภายหลังการเกิด) มี ๖ ประการ คือ

๑. ด้วยทรัพย์ คือ ทำให้เกิดในครอบครัว หรือในตระกูลต่ำ เมื่อโตแล้วก็มีความยากลำบากแม้จะทำงานได้เงินเดือนสูงแต่ก็ไม่เคยพอใช้

๒. ยากจนอาจเพราะเกิดในตระกูลต่ำทำให้ชีวิตต้องดิ้นรนหาเงินมา บางคนอาจมีวิชาดีจงการทำงานมาในอดีตชาติแต่ผลของการลักทรัพย์ ขโมยทรัพย์ ยักยอกทรัพย์ ที่ทำมารุนแรงมาก ถึงแม้ว่าชาตินี้จะมีโชคลูกฉลุเตอี่รางวัลที่ ๑ ก็ไม่สามารถรักษาทรัพย์นั้นไว้ได้ มีการใช้สุรุ่ยสุร่ายและถูกปอกลอกไปจนหมด อย่างเช่นตัวอย่างหนังสือพิมพ์รายวันฉบับหนึ่งว่า คนเก็บสามล้อที่มีฐานะยากจนแต่มีกรรมดีดรองฝ่ายดีทำให้กลายเป็นเศรษฐี โดยถูกรางวัลที่ ๑ ในระยะเพียงไม่กี่เดือนเท่านั้น เงินทองที่มีอยู่ก็หมดลงต้องกลับมารับจ้างเก็บสามล้อตามเดิม ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเหตุในอดีตชาติเขาได้กระทำการขโมยทรัพย์ของคนอื่นไว้มาก จึงต้องได้รับหนี้กรรมเช่นนี้

๓. อดอยากนั้นก็คือ มีชีวิตอยู่อย่างแร้นแค้น อด ๆ ยาก ๆ ซึ่งอาจเป็นผลที่ได้รับพร้อมกับการด้อยทรัพย์ หรือยากจนจึงทำให้มีความอดอยาก แต่ในบางครั้งผลเหล่านี้ อาจเป็นเศษกรรมฐานะก็ได้ เช่นบางครั้งมีเงินเป็นแสนเป็นล้าน แต่ไม่สามารถซื้ออาหารได้ทำให้ต้องอดอาหารในบางมื้อ หรือคนรวยบางคนมีความตระหนี่ไม่ค่อยซื้ออะไร คอยเก็บของเหลือจากลูกมาประทานเพราะความเสียดายหรือบางคนที่เรามักจะพบเห็นบ่อย ๆ ว่าเป็นคนมีเงินก็ไม่ค่อยซื้ออะไรแต่พอเห็นของกินเมื่อไรเป็นต้องขอชิมเมื่อนั้น

^{๒๒} พระพุทธวรญาณ (มงคล วิโรจโน), เก็บเล็กผสมน้อย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย

๔. ไม่ได้ในสิ่งที่ตนปรารถนา คือเป็นผู้ที่ได้รับความผิดหวังบ่อย อยากได้อะไรก็ไม่มีเงินซื้อ หรือมีเงินซื้อแต่ของสิ่งนั้นแต่ของสิ่งนั้นถูกคนอื่นชิงซื้อไปก่อนทั้งนี้ก็เพราะเขาได้เคยเบียดเบียนหรือชิงทรัพย์ของคนอื่นมาก่อนนั่นเอง

๕. พิณาศในกิจการค้าและการลงทุน คือ เป็นผู้ไม่มีความเจริญในกิจการงานลงทุนไปเท่าไรก็ถูกคนอื่นโกงหรือทำการค้าอะไรก็ขาดทุน เล่นหุ้นไปเท่าไรก็หมดทุน เราอาจเห็นตัวอย่างได้ในกิจการบางอย่างที่กำลังเจริญมาก เช่น ยุคหนึ่งมีการทำนาถั่ว บางคนอดส่ำหู้เงินไปลงทุนแต่ลงทุนไปทำไมเท่าไรกิจการเสียหายหมดไม่ได้ผลยังต้องมาใช้นี้ธนาคารทำให้ฐานะยากจนลงหรือในยุคหนึ่งมีแชร์รายใหญ่ซื้อเสียงโด่งดังมากคนอื่น ๆ เล่นได้ดอกผลมากมาย แต่เมื่อเราไปเล่นไปบ้างก็เป็นช่วงที่เกิดการล้มและถูกจับมีผลทำให้บางคนต้องด้อยทรัพย์ตามมาเหล่านี้ถือว่าเศษแห่งกรรมที่เราจะต้องชดใช้

๖. พิณาศเพราะภัยพิบัติต่าง ๆ เช่น อัคคีภัย อุทกภัย โจรภัยและราชภัย เป็นต้น ยิ่งในภาวะปัจจุบันนับวันชีวิตของเรา^{๒๓} นี้ที่มาจากพระสูตร อุปมานิวรรณ์ ๕ เธอละอภิขมา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) ในโลก ๑ มีใจปราศจากอภิขมาอยู่ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิขมาละความมุ่งร้ายคือพยาบาทมีจิตไม่พยาบาทมุ่งประโยชน์เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความมุ่งร้ายคือพยาบาท ละถิ่นมัทธา (ความหุนหันและเชื่องซึม) ปราศจากถิ่นมัทธากำหนดแสงสว่าง

มีสติสัมปชัญญะอยู่ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถิ่นมัทธา ละอุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ) เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่านมีจิตสงบอยู่ภายในชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะละวิจิกิจา (ความลังเลสงสัย) ชำระวิจิกิจาได้แล้วไม่มีวิจิกิจาในกุศลธรรมอยู่ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจาเปรียบเหมือนคนกู้หนี้มาลงทุนจนประสบผลสำเร็จใช้หนี้เก่าที่เป็นต้นทุนจนหมดเก็บกำไรที่เหลือไว้เป็นค่าเลี้ยงดูบุตรภรรยา เขาคิดว่า ‘เมื่อก่อนเรากู้หนี้มาลงทุน การงานสำเร็จผลดีได้ใช้หนี้เก่าที่ยืมมาลงทุนหมดแล้วกำไรก็ยังเหลือไว้เป็นค่าเลี้ยงดูบุตรภรรยา’ เพราะความไม่มีหนี้สินเป็นเหตุ เขาก็ได้รับความเบิกบานใจและความสุขใจ^{๒๔}

^{๒๓} วุฑฺฒิสํหิตา สุตตวรรณานิพนธ์, **คุณป่วยเพราะคุณทำบาป**, (นครปฐม : อภิธรรมมูลนิธิ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗-๑๘.

^{๒๔} ที.สี.อ. (ไทย) ๙/๒๑๗/๗๔.

๓.๓ องค์ประกอบของการเป็นหนี้

การที่คนเราจะเป็นหนี้ต่อกันไม่ว่าจะเป็นหนี้ทางธรรมจะเป็นหนี้ทางโลกก็ตามก็ต้องมีองค์ประกอบหลายอย่างมาผูกพันกันมาเกี่ยวเนื่องกันไม่ว่าจะเป็นจิตใจทั้งด้านศีลธรรมหรือทางด้านวัตถุ คือ ต้องมีเจ้าหนี้ ลูกหนี้และวัตถุหรือสิ่งของที่ต้องทำให้เป็นหนี้กล่าวไว้ดังนี้ คือ

๓.๓.๑ องค์ประกอบของการเป็นหนี้ทางธรรมหรือหนี้โดยธรรมดังได้กล่าวแล้วว่า หนี้โดยธรรมเป็นนิติผูกพันทางใจหรือทางศีลธรรมองค์ประกอบของการเป็นหนี้มี ๓ ประการคือ ๑) กายกรรม ๒) วจีกรรม ๓) มโนกรรม และอีกประการหนึ่งที่เป็นองค์ประกอบของการเป็นหนี้ทางธรรมคือ ๑) กายทุจริต ๒) วจีทุจริต ๓) มโนทุจริต อันนี้เป็นสาเหตุของการเป็นหนี้ทางธรรม แต่ไม่ได้เป็นลักษณะหนี้ทางโลกที่เกี่ยวพันกับทรัพย์สินแต่อย่างใด ซึ่งจะอธิบายเป็นตัวอย่างดังนี้

๑) หนี้กรรมมีองค์ประกอบคือมีผู้กระทำความผิด ผู้ถูกกระทำ และวัตถุที่ใช้กระทำ ดังตัวอย่างอุทธรณ์ในนิทานธรรมบทเรื่องมณีการกฏุปกเถระ (พระเถระกับช่างแก้วมณี) มีเรื่องเล่าว่า พระติสสเถระฉันอยู่ในตระกูลของนายช่างแก้วมณีถึงสิบสองปี วันหนึ่งพระเถระอยู่ที่บ้านช่างแก้วมณีซึ่งกำลังนั่งหั่นเนื้ออยู่ พระเจ้าอยู่หัวให้คนนำแก้วมณีมาเจียรไน เขาจับวางไว้บนเขียง แล้วลุกไปล้างมือ นกกระเรียนที่เขาเลี้ยงไว้เดินมาเห็นแก้วมณีเปื้อนเลือดเข้าใจว่าเป็นชิ้นเนื้อจึงจิกกิน เขากลับมาไม่เห็นแก้วมณีถามพระเถระว่า ท่านเอาไปหรือ ? พระเถระปฏิเสธเขาร้อนใจไปบอกภรรยา ปลงใจว่าพระเถระเอาแก้วมณีไป ภรรยาคัดค้านไม่เห็นด้วย เขาหุนหันเอาเชือกมามัดศีรษะพระเถระเอาไม้ชนให้แน่นจนเลือดออกทางจมูกและปากนัยน์ตาทะล็ดเขาชู่เข็ญให้ท่านรับ ท่านก็ไม่รับ ขณะนั้นนกกระเรียนได้กลืนเลือดเดินเข้ามาเขาโกรธตวาดว่า กงการอะไรของมึงตะออกไปเต็มแรง นกชักดิ้นตายที่นั่นเอง พระเถระจึงถามว่า นกตายหรือยัง ? เขากลับตวาดว่า ท่านก็จะตายเหมือนนกนั่นแหละ พระเถระให้เขาผ่อนเชือกแล้วบอกว่า นกกินแก้วมณี เขาผ่าท้องนกดูเห็นแก้วมณี ตัวสั้นขวัญหายกราบกรานขอขมาลาโทษพระเถระ การกระทำโดยใจเบาผลุนผลันไม่พินิจพิจารณาให้ถ่องแท้ย่อมเป็นเช่นนี้แหละ พระเถระไม่ถือโทษยอมยกโทษให้แต่ไม่รับนิมนต์ไปฉันดังแต่ก่อน กล่าวว่ อาหารที่เขาหุงหาไว้ใส่บาตรพระบ้านละเล็กละน้อยทุกครอบครัวเราจักเที่ยวไปด้วยปลีแข้งกำลังแข้งของเรายังมีอยู่^{๒๕}

ผู้วิจัยมีความคิดว่า หนี้กรรมครั้งนี้ที่เกิดขึ้นมีผู้ถูกกระทำคือพระเถระ ผู้กระทำคือนายช่างแก้วมณี ซึ่งทำให้นายช่างแก้วมณีทำบาปด้วยความโกรธหรือใจร้อนผลของกระทำครั้งนี้ทำให้นายช่างแก้วมณีมีความทุกข์ใจภายหลังและเมื่อเสียชีวิตก็ต้องรับผลกรรมนั้นในนรกสืบต่อไป

^{๒๕} ส.รัตนวัตติ, นิทานธรรมบทในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาศูนย์หนังสือ

๒. หนี้ชีวิต มีองค์ประกอบดังนี้ คือมีผู้ให้ชีวิต ผู้ที่ได้รับชีวิตความหมายของบุคคลผู้ให้ชีวิต ได้แก่ บิดา มารดา ครูอาจารย์ ปู่ ย่า ตา ยายและผู้มีอุปการคุณต่อตัวเราซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายคำเหล่านี้ไว้ว่า มารดาบิดา คือ ผู้ยังให้บุตรธิดาเกิด เป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตรธิดามากมายเหลือวิสัยที่จะกล่าวให้ครบถ้วนได้ เพราะฉะนั้นมารดาบิดา จึงเป็น

ก. พระพรหมของบุตรธิดา คือ ๑) เป็นผู้มีความเมตตา อยากให้บุตรธิดามีความสุข ความเจริญในชีวิตการงาน ๒) มีความกรุณามีความสงสารคิดหาทางช่วยให้บุตรธิดาพ้นทุกข์เมื่อมีทุกข์ ๓) มุทิตา คือ เมื่อบุตรธิดาได้ดี ๔) มีอุเบกขา คือมีความเป็นกลางกับบุตรธิดา ไม่มีความเอนเอียงกับบุตรธิดาคนใดคนหนึ่ง มารดาบิดา เป็นบรมเทพ

ข. เป็นพระอรหันต์ของบุตรธิดา คือ เป็นผู้คอยพิทักษ์รักษาบุตรธิดาให้มีความปลอดภัยหวังแต่ความสุขความเจริญให้แก่บุตรธิดา

ค. เป็นบูรพาจารย์ของบุตรธิดา คือ เป็นครูบา อาจารย์ที่คอยแนะนำสั่งสอนบุตรธิดาให้เป็นคนดีมากกว่าครูบา อาจารย์ท่านอื่น ๆ

ง. เป็นอาหุเนยบุคคลของบุตรธิดา คือ เป็นผู้ควรได้รับข้าวปลาอาหาร ทรัพย์สินเงินทองจากบุตรธิดาก่อนคนอื่น เมื่อบุตรธิดาจะให้ทรัพย์สิน ข้าวปลาอาหารให้แก่คนอื่น ควรให้มารดาบิดาก่อนคนอื่น และโดยถือว่ามารดาบิดาเป็นพระพรหมเป็นครูประจำบ้าน อุปการคุณที่มารดาบิดาได้ให้กับบุตรธิดา คือ ๑) เป็นผู้ยังให้บุตรธิดาเกิด ๒) เป็นผู้ให้ความปลอดภัยแก่บุตรธิดา ๓) ห้ามไม่ให้บุตรธิดาทำความชั่ว ๔) ให้บุตรธิดาตั้งอยู่ในความดี ๕) ให้การศึกษาศิลปวิทยา ๖) จัดการแต่งงานให้ ๗) มอบทรัพย์สินสมบัติให้เมื่อถึงเวลาอันเหมาะสม ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของบุตรธิดาทุกคนที่จะต้องตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่^{๒๖}

ผู้ที่ได้รับชีวิต ได้แก่ บุตรธิดา ลูกหลาน ลูกศิษย์เป็นต้นตัวอย่างเช่น ผู้ที่ให้ชีวิต ตามที่ปรากฏในธรรมานุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงามว่าบิดามารดาอนุเคราะห์บุตรตามหลักปฏิบัติดังนี้ ๑) ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว ๒) ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๔) เป็นธุระเมื่อถึงคราวจะมีคู่ครองที่สมควร ๕) มอบทรัพย์สินสมบัติให้ถึงโอกาส^{๒๗}

อีกนัยหนึ่งคือ อาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ตามหลักปฏิบัติดังนี้๑)แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี ๒) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ๓) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง ๔) ส่งเสริมยกย่องความดีงาม ความสามารถให้ปรากฏ ๕) สร้างเครื่องคุ้มภัยในทุกสารทิศ คือสอนฝึกศิษย์ให้ใช้วิชาเลี้ยงชีพได้จริง และรู้จักดำรงตนด้วยดีที่จะเป็นประกันให้ดำเนินชีวิตดีงามโดยสวัสดิ์ มีความสุขความเจริญ

^{๒๖} พระเทวินทร์ เทวินโท, **จริยธรรมศาสตร์ จริยธรรมและคุณธรรม**, หน้า ๒๔๘.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมานุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**, หน้า ๘.

ตัวอย่างที่ผู้ได้รับชีวิตคือ เมื่อได้รับชีวิตมาแล้วตามหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พิชิตหมู่มารแล้ว ผู้ที่ได้รับชีวิตหรือความช่วยเหลือจากบุคคลผู้มีอุปการคุณเราต้องมีความกตัญญู หรือตอบแทนบุญคุณต่อท่านเหล่านั้นตามความเหมาะสมของฐานะของตนหรือตามความสามารถของคนที่ตนเองได้เล่าเรียนมา ดังเช่นที่ปรากฏในหนังสือจริยธรรมศาสตร์จริยธรรมและคุณธรรมว่า หน้าพี่ของบุตรธิดาทุกคน ที่จะต้องเลี้ยงดูมารดาบิดาให้มีความสุข ให้มีความอบอุ่นใจด้วยความเอื้ออาทร ด้วยความจริงใจ และความบริสุทธิ์เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งอาจทำได้หลายวิธีด้วยกัน ผู้ที่วิจัยจะกล่าวต่อไปนี้คือ

๑) วิธีปกติธรรมดา ที่บุตรธิดาจะบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยวัตถุให้ท่านมีความสุขสบาย ท่านแสดงไว้ดังนี้ ๑) เลี้ยงดูท่านให้มีความสุขสบายตามฐานะ ๒) ทำกิจการงานให้ท่าน ๓) ดำรงวงศ์ตระกูล ๔) ประพฤติตนให้เป็นคนดีที่สมควรที่จะได้รับทรัพย์มรดก ๕) ทำบุญอุทิศให้เมื่อท่านเสียชีวิตแล้ว

๒) วิธีพิเศษ เป็นวิธีพิเศษไปว่าการบำรุงด้วยวัตถุ คือเป็นวิธีที่มุ่งไปในการให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องที่เป็นบุญกุศลแก่มารดาบิดาและแก่นบุตรธิดาเองคือ ๑) ชักนำให้ท่านมีศรัทธา ๒) ชักนำให้ท่านมีศีล ๓) ชักนำให้ท่านมีคุณธรรมอื่น ๆ อีกให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป^{๒๔}

ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น เพราะผู้วิจัยมีความคิดว่าการบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดานั้น เป็นผลดีทั้งในระยะสั้นและระยะยาว กล่าวคือ (๑) ในระยะสั้นทำให้เกิดความสุขในครอบครัวในสังคมเป็นมงคลแก่ตนเองทำให้เกิดความอบอุ่นใจ (๒) ส่วนในระยะยาว เป็นการกระทำที่เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่อนุชนรุ่นหลังได้ปฏิบัติสืบทอดต่อยอดต่อ ๆ กันมาเป็นจริยธรรมและคุณธรรมที่ดีแก่สังคมทำให้ระบบการเป็นอยู่แบบครอบครัว แบบสังคมมนุษย์มีความสุขมีความเจริญเป็นจริยธรรม เป็นแบบอย่างที่ดีเยี่ยมกว่าวิธีอื่น ๆ ของมนุษย์ซึ่งจะรักษาเอาไว้ให้ได้ ดังนั้น พระบรมศาสดาจึงตรัสว่าการบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดาเป็นคุณธรรมและเป็นมงคลสูงสุด

๓. หนี้บุญคุณ นั้นมีองค์ประกอบดังนี้คือผู้ให้ชีวิตผู้ให้คุณความรู้ การศึกษาหรือผู้ให้ทรัพย์สินของหนี้บุญคุณ เป็นการที่ใครบางคนช่วยให้เรามีชีวิตอยู่ได้ให้การศึกษาหรือนำเราออกมาจากความทุกข์ยากลำบากกาย ใจ หรือทำให้เราสุขกายสบายใจเป็นพิเศษ การติดหนี้บุญคุณส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสชดใช้หนี้ยังไม่ทำให้เราต้องประสบทุกข์ หนี้ประเภทนี้จะให้ผลหนักเมื่อคุณจงใจลืมบุญคุณ หรือกระทั่งทำร้ายผู้มีพระคุณ ผลของการทำร้ายผู้มีพระคุณอาจมากกว่าสิบเท่า ร้อยเท่า หรือพันเท่าของการทำร้ายคนทั่วไป พระคุณยิ่งสูงมากผลยิ่งสูงตาม

^{๒๔} พระเทวินทร์ เทวินโท, จริยธรรมศาสตร์ จริยธรรมและคุณธรรม, หน้า๒๔๘.

การกระทำเพื่อให้หลุดจากผลของหนี้บุญคุณมีดังนี้

๑) การสำนึกผิดเป็นขั้นแรกสุดที่ง่ายที่สุด เหมือนไม่ต้องลงทุนอะไร แต่ดูจากความจริงแล้ว อาจกล่าวได้ว่าขั้นของการสำนึกผิดอาจยากกว่าขั้นอื่นใด เพราะขณะที่คนเราทำผิดด้วยความโลภ ความโกรธ หรือความหลงเขลา จิตมักไม่รู้สึกรู้สีกี่แต่น้อยว่านั่นเป็นความผิด และเมื่อไม่รู้สึกรู้สึกจริงๆว่าผิด ก็คงยากที่จะมีใครไปบอกให้มองเห็นว่ามันผิด กิเลสของคนผิดจะทำให้ไม่ยอมรับและคิดปฏิเสธเรื่อยไปเหตุของความสำนึกผิดหลักๆมีอยู่ ๒ ประการ คือ

ก. หลังจากที่คุณทำอะไรเลวๆลงไป ต่อมาคุณทำดี แล้วมีเส้นทางพัฒนาความดี ยิ่งๆขึ้น พอถึงวันหนึ่งมีสิ่งสะกิดใจให้ระลึกถึงความเลวในอดีต จิตอันเป็นกุศลแล้วของคุณยอมเป็นตัวบอกเองว่านั่นมันเลว นั่นมันกรรมดำ นั่นเป็นเรื่องน่าละอาย คุณจะเกิดความเสียใจและอยากแก้ไข ซึ่งระดับความแรงจะมีแค่ไหนก็ขึ้นอยู่กับกำลังบุญของจิตขณะนั้นๆบุญยิ่งมากยิ่งสำนึกผิดแรงมาก

ข. คุณมีบุญเก่าในอดีตชาติประเภทเคยสำนึกผิดอย่างรุนแรง และเคยได้ชดใช้ความผิดชนิดทรมานกายถวายชีวิตไถ่บาปมาก่อน เมื่อชาตินี้ทำผิดอีก อดีตกรรมก็ส่งผลให้สำนึกได้เร็ว และสำนึกได้แรงโดยทั่วไปการสำนึกผิดที่ประกอบด้วยความตั้งใจว่าจะไม่ทำเช่นนั้นอีก ถือว่าเป็นการใช้หนี้บาปเวรไปแล้วส่วนหนึ่ง แต่จะมากหรือน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับโอกาสพิสูจน์ตัวเองด้วย คือภายหลังเมื่อมีโอกาสทำผิดทำเลวดังเคย หากคุณปฏิเสธโอกาสนั้นแม้ต้องยอมแลกด้วยชีวิต ก็ถือว่าความสำนึกผิดของคุณแรงในระดับใช้ลบชื่อคุณออกจากบัญชีบาปเวรชนิดนั้นๆได้ และบาปเวรเก่าก็จะเบาบางลงกว่าครั้ง

๒) การขอโทษคนที่ขอโทษบ่อยๆนั้นพูดคำว่าขอโทษได้ง่าย แต่คนที่นานๆพูดทีจะรู้สึกว่ายาก เพราะจิตต้องยอมรับให้คนอื่นรู้ว่าตนผิด ซึ่งทสิฐมานะและความอหังการของมนุษย์เราไม่อนุญาตให้ทำเช่นนั้นง่ายนักอย่างไรก็ตาม คำขอโทษยังแบ่งออกเป็นอีกหลายชั้น หลายวาระ บางคนขอโทษบ่อยเสียจนรู้สึกจะทำอะไรผิดบ่อยๆก็ได้ ไม่เป็นไร เดี่ยวค่อยขอโทษเอาทีหลัง คำขอโทษที่ตามหลังการประมาทหรือขาดความระมัดระวังจนติดเป็นนิสัยนั้น ไม่ใช่คำขอโทษที่มีค่านัก ส่วนบางคนนานๆขอโทษที แต่กล่าวออกมาจากใจเต็มๆจริงๆ ประกอบด้วยความสำนึกผิดจริงๆ และมีความตั้งใจที่ดี ที่จะไม่ทำอีกจริงๆ อันนั้นเป็นคำขอโทษที่มีค่า และเกิดจากจิตอันเป็นมหากุศลการขอโทษอาจไม่ได้เป็นคำพูดขอโทษเสมอไป แต่อาจเป็นการทำดีลับหลัง เช่นในกรณีที่บุคคลที่คุณทำเรื่องเลวๆกับเขานั้นเสียชีวิตไปแล้ว คุณอาจพูดสรรเสริญหรือทำอะไรเป็นการเชิดชูท่านเพื่อให้ผู้คนนิยมชมชื่น อย่างน้อยที่สุดความสุขที่ได้ทำดีจะกลบกลืนความรู้สึกผิดได้บ้าง หรือถ้าหากคุณจำไม่ได้กระทั่งชื่อแซ่หรือหน้าตา ไม่ทราบว่ามีชีวิตอยู่ ณ แห่งหนตำบล

ใด คุณก็อาจขอโทษเขาผ่านการทำดีกับคนอื่นแทน เช่นคุณเคยทำร้ายจิตใจใครด้วยคำพูดเสียดแทง ปัจจุบันคุณไม่มีทางพบใครคนนั้นอีกแล้ว คุณก็เพียงตั้งใจว่าต่อไปนี้จะพูดแต่คำที่ช่วยให้ทุกคนรู้สึกดี ปริมาณของบุญคุณที่สร้างขึ้นใหม่จะเหมือนน้ำตากลุ่มใหญ่ใหลน้ำเสียกลุ่มน้อยได้

๓) การให้อภัยก่อนอื่นต้องมองว่าตอนใครทำให้คุณเจ็บช้ำน้ำใจมากๆ นั้น คือรูปแบบหนึ่งของการโดนทวงหนี้ เมื่อมองอย่างนี้ คุณจะเต็มใจให้อภัย และทราบชัดจากความเบาหัวอก ว่าหนี้เก่าถูกชำระแล้ว อาจต้องผ่อนส่งหลายครั้ง หรืออาจเหมารวบเบ็ดเสร็จในครั้งเดียวเมื่อจิตสะอาดได้ด้วยการคิดอภัย ปราศจากกลิ่นไหม้ของไฟพยาบาทแล้ว คุณจะค่อยๆ นึกออกว่าสิ่งที่คุณถูกกระทำนั้น คุณเองก็เคยกระทำไว้ก่อนกับคนอื่น ถึงตรงนั้น คุณจะค่อยๆ มีสัมผัสเกี่ยวกับกรรมวิบาก มองเห็นความสอดคล้อง มองเห็นการสะท้อนไปสะท้อนมาของเหตุการณ์ทำนองเดียวกัน มองเห็นความยุติธรรม ตลอดจนมองเห็นน้ำหนักรวมทุกข์ของผู้ที่ถูกคุณกระทำ เปรียบเทียบได้กับความทุกข์ที่คุณโดนกระทำเข้าให้บ้าง และนั่นเองจะเป็นการยอมรับกฎการสะท้อนกลับของกรรมอย่างหมดหัวใจ คุณจะเลิกรู้สึกไปเองว่าทำอะไรก็ได้ไม่ต้องรับผลนอกจากนั้น คุณจะค่อยๆ สงเกตและมีความรู้เพิ่มขึ้น คือไม่ว่าคุณเป็นฝ่ายเริ่มก่อนหรือเป็นฝ่ายถูกกระทำ ขอเพียงคิดประทุษร้ายกัน มีความผูกใจเจ็บกัน เล็งแลกันและกันด้วยแววพยาบาทอาฆาต เท่านั้นที่เรียกว่าเป็นบาปเวรระหว่างกันแล้ว ต่อเมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งให้อภัยได้ไม่จำกัด ไม่มีความพยาบาทตกค้างแม้แต่ในความคิด นั่นเองจิตจะทำตัวเป็นน้ำทิพย์ล้างรอยแค้น ทั้งฝ่ายตนและฝ่ายเขา ในที่สุดความอาฆาตในฝ่ายเขาย่อมทนตั้งอยู่ไม่ได้ต้องเลือนหายไปในที่สุด

ส่วนหนี้ที่มาจากพระสูตร องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า คนมีทรัพย์สมบัติเดินทางไกลกันดารต่อมาเขาข้ามพ้นทางกันดารนั้นได้โดยสวัสดิภาพ ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ เขาคิดว่าเมื่อก่อนเรามีทรัพย์สมบัติเดินทางไกลกันดารบัดนี้ข้ามพ้นทางกันดารโดยสวัสดิภาพ ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ เพราะการพบภูมิสถานอันร่มเย็นเป็นเหตุเขาจึงได้รับความเบิกบานใจและความสุขใจแม้ฉับใด

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายเหมือนกัน พิจารณาเห็นนิรวณ ๕ ประการนี้ที่ตนยังละไม่ได้เหมือนหนี้ โรค เรือนจำ ความเป็นทาส และทางไกลกันดาร และพิจารณาเห็นนิรวณ ๕ ประการนี้ที่ตนละได้แล้วเหมือนความไม่มีหนี้ ความไม่มีโรคการพ้นโทษจากเรือนจำ ความเป็นไทแก่ตนเอง และภูมิสถานอันสงบบรมเย็น^{๒๙}

สรุป คือเมื่อถูกทำให้แค้นแล้วไม่คิดแก้แค้น เรียกว่าเป็นการใช้หนี้ ขอให้จำไว้ว่าคุณอาจโกรธโดยไม่ตั้งใจ แต่ไม่มีทางอภัยโดยบังเอิญมีกรณีที่ยากจะอภัยอยู่มากมาย และยิ่งเกิดบ่อย

^{๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๒๗/๔๙๕.

ขึ้นทั่วทุกหัวระแหงในปัจจุบัน เช่นบางคนรับกรรมที่เคยทำไว้กับลูกในกรรมครั้งก่อนๆ ต้องมาเกิดกับพ่อแม่ที่ทำเรื่องเลวร้ายกับตน เช่นเมาเหล้าทุบตี เป็นผีพนันที่หันมาปล้นเงินคนที่บ้าน เป็นพ่อที่ทำบดสีบดเถลิงกับลูกที่ไม่มีทางชัดเจน เป็นแม่ที่ขายลูกสาวกิน กรณีนี้นี่อย่าว่าแต่จะมีกำลังใจตอบแทน แค่ห้ามใจไม่ให้คิดอยากฆ่าพ่อแม่ตัวเองก็นับว่ายากแล้วแน่นอน เมื่อถูกเวรกรรมปิดบังอดีตชาติไว้ด้วยสิ่งๆที่เรียกว่า ‘ความหลงลืม’ ก็ย่อมไม่มีทางทราบได้ว่าการถูกข่มเหงในบ้านโดยพ่อแม่ของตนเอง คือการแสดงตัวอย่างโจ่งแจ้งของกรรมเก่า คุณอาจทำไว้กับลูกตัวเองหรือทำไว้กับคนอื่น และเมื่อไม่อาจทำให้เชื่อว่ำนั่นคือกรรมเก่าของตน ก็ย่อมผูกใจพยาบาทอาฆาตแล้วกลายเป็นปมพยาบาทระหว่างคนในครอบครัวซึ่งยากมากที่จะถ่ายทอดอันนี้เป็นลักษณะความโกรธ ความฉุนเฉียวคิดประทุษร้ายซึ่งจะทำให้ตกนรก ๔๕๖ ชุม ชุมใดชุมหนึ่ง^{๓๐}

ตามกฎแห่งกรรมนั้น คือถ้าคุณอาฆาตแค้นพ่อแม่รุนแรง ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใด ชีวิตคุณจะเหมือนมีบาดแผลใหญ่ทำอะไรก็ไม่เจริญ ถึงแม้บุญเก่าหนุนให้รุ่งเรืองก็ต้องมีอันเป็นทุกข์ไม่สุขใจจากความรุ่งเรืองนอกกายดังกล่าวการอภัยในเรื่องน่าเจ็บปวดที่สุด ทำได้ยากที่สุด และกล่าวได้ว่าเป็นการใช้หนี้ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ถ้าทำไม่ได้ก็น่าเห็นใจ แต่หากทำได้ ก็ไม่มีบุญกุศลชนิดไหนๆอีกแล้วที่คุณจะทำได้

๔) การตั้งความปรารถนาดีสิ่งที่ยากกว่าการอภัยคือการทำดีตอบกับคนที่ร้ายกับคุณ ก่อน สำหรับคนทั่วไปอาจฟังเป็นเรื่องบ้าและไม่น่าเป็นไปได้ หรือแม้เป็นไปได้ก็ไม่ควรทำ แต่สำหรับคนที่มองชีวิตเป็นเรื่องกรรม การดีตอบไม่ใช่เรื่องเหลือวิสัย เมื่อมีแก้ไขตั้งความปรารถนาดีอย่างบริสุทธิ์ปราศจากสิ่งเคลือบแฝง คุณก็ย่อมมีทุนพอที่จะพูดดีและทำดีกับเขาในเวลาต่อมา ฉะนั้นปัญหาอยู่แค่นี้ ทำอย่างไรคุณจึงสามารถตั้งความปรารถนาดีอย่างบริสุทธิ์ใจกับคนที่มาทำเรื่องแย่ๆกับคุณได้วิธีการมีดังนี้

ก่อนอื่นใดคุณต้องสร้างกำลังใจให้ตนเอง กำหนดใจลงไปให้แน่วแน่ ว่าการทำดีตอบคนที่ร้ายกับคุณ ก็แปลว่าหากทำได้สำเร็จ จะต้องเป็นเรื่องดีที่คาดไม่ถึงปรากฏให้เห็นอย่างแน่นอน และหากคุณไม่รอดูเหตุการณ์ภายนอก แต่เฝ้าสังเกตเหตุการณ์ภายในจิตใจอันสับสนอลหม่านของตนเอง ก็จะมีภาวะมหัศจรรย์ที่เรียกว่า ‘มหาโสมนัส’ คุณเป็นคนดี คุณทำในสิ่งยากที่ใครจะทำได้ และธรรมชาติของจิตก็สนองคืนให้ด้วยความรู้สึกที่ลึกล้ำเกินพรรณนา

^{๓๐} พลตรี พระยาสุรภิกษิตาฬ, **ประทีปทอง**, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์

การตั้งความปรารถนาดีไว้ล่วงหน้า ชนินทรีย์ที่จะตามมาด้วยการอยากพูดให้เขาเป็นสุข อยากทำบางอย่างให้เขาสบาย ก็คือรูปแบบหนึ่งของการแผ่เมตตา หนี้บาปเวรจะหมดไปอย่างรวดเร็วด้วยการชะล้างของเมตตาจิต ยิ่งคุณแผ่เมตตาได้เข้มแข็งหนักแน่นและต่อเนื่องขึ้นเพียงใด บาปเวรก็จะยิ่งถอยห่างหนีหายไปมากขึ้นเท่านั้น^{๓๐}

๓.๓.๒. องค์ประกอบของหนี้ทางโลก

หนี้ทรัพย์สินเงินทองมีองค์ประกอบดังนี้ คือ ๑) เจ้าหนี้ หรือผู้ให้กู้ยืมทรัพย์สินเงินทอง ๒) ลูกหนี้หรือผู้กู้ยืมทรัพย์สินเงินทอง ๓) มูลหนี้ หรือวัตถุแห่งหนี้ ซึ่งอธิบายได้ ดังนี้

หนี้ทรัพย์สินเงินทอง(obligation) เป็น ความสัมพันธ์ทางกฎหมายระหว่างบุคคลตั้งแต่สองฝ่ายขึ้นไป แต่ละฝ่ายจะมีที่คนก็ได้ และด้วยความสัมพันธ์อันนี้ ฝ่ายที่เรียกว่า "เจ้าหนี้" มีสิทธิบังคับฝ่ายที่เรียกว่า "ลูกหนี้" ให้กระทำการหรืองดเว้นกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อประโยชน์ของฝ่ายเจ้าหนี้ได้ หรือกล่าวอีกทำนองหนึ่ง คือ ฝ่ายลูกหนี้มีหน้าที่ต้องกระทำการหรืองดเว้นกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อประโยชน์ของฝ่ายเจ้าหนี้หนี้ในทำนองเงินตราหนี้เรียก "หนี้สิน" (debt) และมักเรียกกันสั้น ๆ ว่า "หนี้" ทำให้เข้าใจกันว่า หนี้เกี่ยวข้องกับเรื่องเงินตราเสมอไป แต่อันที่จริงแล้ว หนี้สินเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของหนี้ และหนี้ปรากฏตัวหลากหลายรูปแบบ

เช่น จินตหราจำจ้งเขียวเสวยให้ร้องเพลงให้หนึ่งเพลง และเขียวเสวยตกลง ด้วยความสัมพันธ์นี้ เขียวเสวยจึงต้องร้องเพลงตามที่ตกลง ความผูกพันที่เขียวเสวยจะต้องร้องเพลงนี้ก็จัดเป็นหนี้รูปแบบหนึ่ง โดยที่จินตหราและเขียวเสวยต่างเป็นเจ้าหนี้ลูกหนี้ของกันและกันในลักษณะต่างตอบแทนกัน คือ จินตหรมีหนี้ต้องให้ค่าจ้างแก่เขียวเสวย และมีสิทธิเรียกให้เขียวเสวยร้องเพลง ขณะที่เขียวเสวยนั้นมีหนี้ต้องร้องเพลงให้แก่จินตหราและมีสิทธิเรียกให้จินตหราชำระค่าจ้างได้

จะเห็นได้ว่า หนี้ของลูกหนี้เกี่ยวข้องกับกับสิทธิของเจ้าหนี้เสมอ สิทธิเช่นนี้เรียกว่า สิทธิเรียกร้อง (claim) และบางทีก็มีผู้เห็นว่า "หนี้" กับ "สิทธิเรียกร้อง" นั้นเป็นไวยากรณ์ (synonym) ของกันได้เหมือนทรัพย์สินประเภทอื่น ๆ โดยวิธีโอนสิทธิเรียกร้องนอกจากนี้ เมื่อแบ่งตามประเภทแห่งสิทธิแล้ว หนี้เป็นบุคคลสิทธิ (personal right) ประเภทหนึ่ง เพราะมีแก่นสารเป็นสิทธิเรียกร้องระหว่างบุคคล และในฐานะที่เป็นบุคคลสิทธิ หนี้จึงรวมอยู่ในกองทรัพย์สิน (estate) ของบุคคลแต่ละคน แต่ในกองทรัพย์สินเชื่อว่าจะมีแต่บุคคลสิทธิ ยังมีทรัพย์สินสิทธิ (real right) หรือสิทธิที่มีแก่นสารเป็นทรัพย์สิน อยู่ด้วยเมื่อบุคคลตาย กองทรัพย์สินของเขาจะเปลี่ยนไปเรียกว่า "กองมรดก" และจะตกทอดแก่ทายาทของเขา เพราะฉะนั้น ทายาทจึงจะต้องรับใช้หนี้ของผู้ตายต่อไปด้วย เว้น

^{๓๐}<http://www.budmgt.com/topics/top01/debt.html>, ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๖.

แต่บรรดาหนี้ที่ตามกฎหมายหรือตามสภาพแล้วเป็นเรื่องเฉพาะตัวของผู้ตายอย่างแท้จริง กล่าวคือ ไม่มีใครชำระแทนได้โดยแน่แท้ เช่น ผู้ตายหมั้นกับบุคคลอื่นไว้ เมื่อเขาตาย ใครก็ไม่สามารถไปสมรสแทนเขาได้ในกรณีอย่างนั้นหนี้จะดับสูญไปโดยสภาพ

หนี้เกิดขึ้นเพราะนิติกรรม และนิติเหตุ ทั้งสองประการนี้เป็นบ่อเกิดแห่งหนี้ หรือเรียกว่า มูลหนี้ (source of obligation) นิติกรรม (legal transaction) คือ การที่บุคคลกระทำลงด้วยใจสมัคร และโดยชอบด้วยกฎหมาย เพื่อก่อความสัมพันธ์ทางกฎหมายขึ้น ซึ่งอาจเป็นความสัมพันธ์ฝ่ายเดียว เช่น ให้คำมั่นว่าจะขายทรัพย์สินให้ ผู้ให้คำมั่นก็มีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามคำมั่น คำมั่นจึงเป็นมูลแห่งหนี้ของเขา หรืออาจเป็นความสัมพันธ์หลายฝ่าย เช่น หลายคนตกลงทำสัญญากัน คู่สัญญาก็มีหน้าที่ต่อกันตามสัญญาสัญญาจึงถือว่าเป็นมูลแห่งหนี้ของคู่สัญญาเหล่านั้น

นิติเหตุ (legal cause) คือ เหตุที่ทำให้บุคคลเกิดมีความสัมพันธ์ทางกฎหมายขึ้น อันเป็นเหตุที่กฎหมายกำหนดไว้ไม่ว่าเขาจะสมัครใจหรือไม่ก็ตามเหตุเช่นนี้แบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ (๑) ละเมิด (Tort) (๒) จัดการงานนอกสั่ง (Agency without authorization) (๓) ลาภมิควรได้ (Unjust enrichment) และ (๔) บุคคลสถานะ เช่น หน้าที่ของบิดามารดาต่อบุตร เป็นต้นตัวอย่างเช่น แพรพพรารุญทิวจิตกับเพื่อนขณะขับรถยนต์อยู่บนถนนหลวง จึงชนรถโดยสารสาธารณะเข้าอย่างจัง มีผู้บาดเจ็บและเสียชีวิตหลายคน แพรพพรารุญทิวจิตต้องรับผิดชอบต่อผู้เสียหาย และต้องใช้ค่าสินไหมทดแทนให้แก่ผู้เสียหายเพราะกฎหมายบัญญัติไว้ ไม่ใช่เพราะความสมัครใจ การละเมิดของแพรพพรารุญทิวจิตเป็นนิติเหตุซึ่งก่อให้เกิดแพรพพรารุญทิวจิตมีความผูกพันที่จะต้องใช้จ่ายค่าสินไหมทดแทน^{๓๒}

๓.๔ ปัจจัยภายในแห่งการเกิดหนี้

๓.๔.๑ ปัจจัยภายในแห่งการเกิดหนี้ทางธรรม หรือหนี้โดยธรรมหนี้ที่ชำระหนี้ตามหน้าที่ศีลธรรม หรือตามควรแก่อัธยาศัยในสมาคมจะเห็นว่าปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของหนี้ทางธรรมนี้เป็นหน้าที่ของบุคคลที่พึงกระทำตามหลักจริยธรรมที่ไม่ได้เกิดจากหน้าที่ทางกฎหมายซึ่งเป็นองค์ประกอบทางจิตใจในความเป็นความรักความผูกพันทางสายใยโลหิตที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นในหน้าที่ เช่น บิดามารดาให้เงินส่งเสียบุตรเล่าเรียน เป็นหน้าที่ศีลธรรม หรือผู้ใหญ่ให้เงินเป็นสินน้ำใจแก่เด็กที่เก็บของหายได้แล้วนำไปส่งเจ้าพนักงาน เป็นอัธยาศัยในสมาคม หนี้ในทำนองนี้จะบังคับกันให้ชำระไม่ได้ และเมื่อชำระแล้ว ก็เรียกคืนมิได้ เช่นกัน ตาม ป.พ.พ. ม. ๔๐๘ (๓)

^{๓๒} วัชรศักดิ์ วรรณแสง, **หลักกฎหมายหนี้**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์วิญญูชน จำกัด), ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๙.

๓.๔.๒ ปัจจัยภายในแห่งการเกิดหนี้ทางโลกมีองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้ มีความ
โลกความโทสะ และความรู้ประมาณตน ดังจะอธิบายได้ ดังนี้

(๑) ความโลภ (โลภะ) หรือความอยากได้ นั่นคือความกระหายใคร่ให้ได้มา
ซึ่งสิ่งหนึ่งเพื่อปลดเปลื้องความต้องการ ความอยากได้เป็นอารมณ์เครียดอย่างหนึ่งระหว่างตัว
บุคคลผู้นั้นเองกับความคิดถึงสภาพอนาคตอันตนยังไม่รู้แจ่มแจ้งเป็นสภาพยุ่งเหยิงซึ่งความโลภ
ความอยากได้ มีคำที่นักปราชญ์ได้ให้ความหมายทางจริยศาสตร์อันประกอบด้วยคำว่า Cognitive
Affective และ cognitive โดยมีอธิบายดังนี้

๑) Cognitive นั้น หมายถึงความรู้ความเข้าใจในจุดมุ่งหมาย ซึ่งจะนำไปสู่
ความสำเร็จสมประสงค์ในความต้องการ มีความคิดถึงวิธีการที่จะให้บรรลุความประสงค์ มีความ
เข้าใจในความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เป็นจริงและเป็นสิ่งที่ป็นอุดมคติในใจ สามารถเปรียบเทียบ
สภาพปัจจุบันแห่งความต้องการของตนกับสภาพแห่งความเห็นแจ้งที่คิดไว้ล่วงหน้า ความรู้สึกใน
ความแตกต่างกันระหว่างสิ่งที่จริงและสิ่งที่มีอยู่ในใจเข้มข้นมากขึ้นเท่าใดความอยากได้ก็จะ
เข้มข้นก็มากขึ้นเท่านั้น แต่พอทั้งสองสิ่งคือสิ่งที่อยากได้และความอยากได้มารวมกันเข้าความ
อยากได้ก็จะคลายความเข้มข้นทันที นี่คือนส่วนสำคัญประการหนึ่งของ Cognition ในความอยาก

๒) Affective หมายถึง ความรู้สึกเป็นทุกข์อันสืบเนื่องมาจากความต้องการซึ่ง
เกิดจากการกระทำหรือความรู้สึกเป็นสุขซึ่งเกิดจากความหวังว่าจะได้สิ่งที่ปรารถนา นี่คือน
affective ในความอยากได้

๓) cognitive หมายถึงความปรารถนา ความรำพึง ความรู้จวนใจใคร่ได้
บรรลุเป้าหมายเพื่อให้สมอยากเสียที อีกนัยหนึ่ง แรงกระตุ้นที่จะให้ทำอะไรสักอย่างหนึ่งเพื่อให้ได้
บรรลุผล หรือรู้จริงเห็นแจ้งในสิ่งที่ต้องการ นี่คือน cognitive ในความอยากได้^{๓๓} ถามว่าทำไมจึงเป็น
นั้นตามความคิดของผู้วิจัยแล้วกล่าวโดยสรุปว่า ความต้องการนั้นมันเป็นสิ่งที่ไม่รู้สึกตน เช่น
ความต้องการอาหาร แสงแดด เป็นต้นของต้นไม้ ความกระหายนั้นไม่คิดคิดถึงความสุขความดี
ไม่มีความสำนึกอันแจ่มแจ้งในจุดมุ่งหมาย มันเป็นเพียงมอเตอร์อย่างหนึ่ง แต่เมื่อมีความรู้ความ
เข้าใจเกิดขึ้น อาการดังกล่าวก็แปรสภาพ (Desire) ความทะยานอยากอย่างที่มีในมนุษย์ จึงเป็น
สิ่งรบกวนความสงบของใจอย่างหนึ่ง แต่มีอาการไต่ตรองพิจารณาควบคุมอยู่ด้วยเท่านั้น

(๒) โทสะความโกรธ เป็นปัจจัยภายในอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดหนี้ ความ
อุนเฉียว ความอาฆาตพยาบาทและปองร้าย ความรู้สึกที่ไม่ดีที่เกิดขึ้นพร้อมกันทั้งร่างกาย วาจา

^{๓๓} วสิน อินทสระ, จริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๔๔), หน้า

และใจ เป็นภาวะที่ไม่ดีแก่ตนเองและผู้อื่น เมื่อเกิดความโกรธขึ้นในจิตใจความไม่มีสันโดษไม่ยินดีในสิ่งที่ตนเองมี ในสิ่งที่ตนเองเป็นและในสิ่งที่ตนเองกระทำอยู่ เช่น ไม่ยินดีในผ้าถุง ผ้าห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยทรัพย์สินเงินทอง ข้าว วัว ควาย เป็นต้นตามที่ตนได้ตามที่ตนมี โดยที่ยินดีในความอยากได้ของคนอื่น และไม่มีความพอดิในสิ่งที่ตนเองหาได้มาเป็นต้น^{๓๔}

๓) **ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณ**(นัตตัญญูตา) หมายถึง คือไม่รู้จักความพอเหมาะพอดิไม่มากหรือน้อยเกินไปในทุกเรื่อง เช่น ในการแสดง การรับ และการใช้จ่าย ผู้รู้ประมาณกำลังของตัวจึงทำอะไรที่พอดิ ๆ ไม่หักโหมจนเกินกำลังทั้งกายและทรัพย์รู้คุณค่าของสิ่งที่หามาได้ ไม่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย แต่เป็นอยู่อย่างสุขสบายตามสมควรแก่ฐานะของตนโดยไม่เดือดร้อนอัตคัดขัดสน^{๓๕} **ความเป็นผู้รู้จักตน** (น อตตัญญูตา) หมายถึง คือ รู้จักการวางตัวให้เหมาะสมกับบุคลิก ภาวะ ฐานะของตนได้อย่างถูกต้องไม่อวดดีถือดีจนดูเป็นหยิ่งยโส ไม่ดูถูกตัวเองจนทำให้ขาดความมั่นใจ แต่รู้จักประมาณตัวเองไม่คิดเห่อเหิมทะเยอทะยานเกินฐานะทำอะไรไม่ทำเกินกำลังของตนอันเป็นเหตุให้เกิดความผิดพลาด

หนึ่งชีวิต เห็นสภาพเหตุการณ์บ้านเมืองเวลานี้ ทำให้นึกถึงเรื่องในคัมภีร์ธรรมบทเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาวประมงจับปลาสีทองได้ตัวหนึ่ง เห็นมีลักษณะพิเศษต่างจากปลาทั่วไป จึงพากันนำไปถวายพระเจ้าแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว ครั้นทอดพระเนตรเห็นปลาแล้วก็รู้สึกสนพระทัย ใครจะทราบว่าเป็นสีทองได้อย่างไรจึงพร้อมด้วยชาวประมงเสด็จไปยังสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า พอถึงพระเชตวันเท่านั้นปลาดังกล่าวก็อ้าปากขึ้น ว่ากันว่า กลืนปากของปลาสีทองดังกล่าว همینตกลงบอบวนไปทั้งวัด สร้างความแปลกใจให้กับผู้คนรวมทั้งพระราชาดด้วย จึงทรงถามพระพุทธานุญาตว่า เพราะเหตุใด ปลาดังกล่าวจึงมีสีเหมือนทองคำ และเพราะเหตุใดจึงมีปาก همینถึงขนาดนี้ ก็ทรงได้รับคำตอบว่า ปลาดังกล่าว อดีตชาติเคยเป็นพระภิกษุชื่อกปิละ แต่ถูกความอยากครอบงำดำบริภาษภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก บิดเบือนคำสอนพระพุทธเจ้าพระนามว่า

กัสสปะ ทำให้พระศาสนาเสื่อม ครั้นมรณภาพแล้วก็ไปบังเกิดนรกอเวจี พ้นจากอเวจีแล้ว แต่ด้วยเศษกรรมที่ทำเอาไว้ทำให้ปากมีกลิ่นเหม็น เป็นที่รังเกียจของผู้คน ส่วนที่มีสีทอง ก็เพราะว่าเมื่อครั้งเป็นพระอยู่นั้น เธอได้เคยทำหน้าที่สั่งสอนพระธรรมคำสอนและกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าเป็นระยะเวลานาน^{๓๖}

^{๓๔} พระเทวรินทร์ เทวินโท, **จริยธรรมศาสตร์ จริยธรรมและคุณธรรม**, หน้า ๒๗๘.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖.

^{๓๖} พระครูศรีปัญญาวิกรม, **ปรัทัศน์แห่งธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๖.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าทั้งสามประเด็นนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่เป็นเหตุภายในที่อยู่ในมนุษย์ที่ยังมีกิเลสหนาและยังสนองกิเลสขาดการยับยั้งชั่งใจในการบริโภควัตถุตามความอยากของตนเป็นหลักแม้ว่าอาจจะมีปัจจัยอื่นๆที่เป็นส่วนให้เกิดการทะยานอยากได้โดยไม่คำนึงถึงกำลังของตนแต่ปัจจัยนั้นจัดเข้าในหมวดปัจจัยภายนอก

๓.๕ ปัจจัยภายนอกแห่งการเกิดหนี้

ปัจจัยภายนอกถือเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ยากที่จะปฏิเสธในการส่งผลกระตุ้นให้เกิดหนี้ของคนที่ต้องการเติมความสุขตามที่ตนเห็นว่าเกิดประโยชน์ต่อตนเองที่สุด

๓.๕.๑ ปัจจัยภายนอกแห่งการเกิดหนี้ทางธรรมหรือหนี้โดยธรรม

ปัจจัยภายนอกแห่งการเกิดหนี้ทางธรรมหรือหนี้โดยธรรมนอกจากจะเป็นหนี้ตามหน้าที่ศีลธรรมหรือตามควรแก่อัธยาศัยในสมาคม" (in compliance with a moral duty or consideration of decency) แล้วหนี้ที่เกิดจากหน้าที่ชำระอันเกิดตามที่กฎหมายเช่น บิดามารดาให้เงินส่งเสียบุตรเล่าเรียน เป็นหน้าที่ศีลธรรม หรือผู้ใหญ่ให้เงินเป็นสินน้ำใจแก่เด็กที่เก็บของหายได้แล้วนำไปส่งเจ้าพนักงาน เป็นอัธยาศัยในสมาคม หนี้ทำนองนี้จะบังคับกันให้ชำระไม่ได้ และเมื่อชำระแล้ว ก็เรียกคืนมิได้เช่นกัน ตาม ป.พ.พ. มาตรา ๔๐๘ (๓) เป็นต้น

๓.๕.๒ ปัจจัยภายนอกแห่งการเกิดหนี้ทางโลก มีองค์ประกอบดังนี้ อบายมุข ๑, เศรษฐกิจ ๑, และอายตนะภายนอก ๑ ดังอธิบายได้ดังนี้

๑. อบายมุขเป็นช่องทางของความเสื่อม ทางแห่งความพินาศเหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์เป็นเหตุทำให้เกิดหนี้ขึ้น

๑. ดิดสุราและของมีนเมา มีโทษ ๖ คือ

๑) ทรัพย์หมดไป ๆ เห็นชัด ๆ

๒) ก่อการทะเลาะวิวาท

๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค

๔) เสียเกียรติ เสียชื่อเสียง

๕) ทำให้ไม่รู้อาย

๖) ทอนกำลังปัญญา

๒. ขอบเพียวกลางคืน มีโทษ ๖ คือ

๑) ชื่อว่าไม่รักษาตัว

๒) ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย

- ๓) ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
- ๔) เป็นที่ระแวงสงสัย
- ๕) เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวลือ
- ๖) เป็นทางมาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก

๓. ชอบเที่ยวดูการละเล่นมีโทษ ๖ คือ

- ๑) รำ ที่ไหนไปนั้น
- ๒) ขับริ่ง ที่ไหนไปนั้น
- ๓) ดนตรี ที่ไหนไปนั้น
- ๔) เสภา ที่ไหนไปนั้น
- ๕) เพลง ที่ไหนไปนั้น
- ๖) เกิดเหิง ที่ไหนไปนั้น

๔. ติดการพนันมีโทษ ๖ คือ

- ๑) เมื่อชนะ ย่อมก่อเวร
- ๒) เมื่อแพ้ ก็เสียดาทรัพย์ที่เสียไป
- ๓) ทรัพย์หมดไป ๆ เห็นขัด ๆ
- ๔) เข้าที่ประชุม เขาไม่เชื่อถือถ้อยคำ
- ๕) เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อนฝูง
- ๖) ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้ที่จะหาคู่ครองให้ลูกของเขาเพราะเห็นว่าจะเลี้ยง

ลูกเมียไม่ไหว

๕. คบคนชั่วมีโทษ โดยนำไปให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบทั้ง ๖ ประเภท คือ
ได้เพื่อนที่จะนำไปกลายเป็น

- ๑) นักการพนัน
- ๒) นักเลงหญิง
- ๓) นักเลงเหล้า
- ๔) นักลวงของปลอม
- ๕) นักหลอกลวง
- ๖) นักเลงหัวไม้

๖. เกียจคร้านการงานมีโทษโดยทำให้ยกเหตุต่าง ๆ เป็นข้ออ้างผัดผ่อนไม่ทำการ
งาน โภคะ ใหม่ก็ไม่เกิด โภคะ ที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไปคือให้อ้างไปทั้ง ๖ กรณีว่า

- ๑) หนาวนัก แล้วไม่ทำงาน
- ๒) ร้อนนัก แล้วไม่ทำงาน
- ๓) เย็นไปแล้ว แล้วไม่ทำงาน
- ๔) ยังเข้านัก แล้วไม่ทำงาน
- ๕) หิวนัก แล้วไม่ทำงาน
- ๖) อิ่มนัก แล้วไม่ทำงาน^{๓๗}

๓.๖ สรุป

คำว่า หนี้ ในมุมมองทางจริยศาสตร์ก็คือ นิติสัมพันธ์ หรือความสัมพันธ์ทางศีลธรรม ก่อให้เกิดสิทธิและหน้าที่ระหว่างบุคคลด้วยกัน หรืออีกนัยหนึ่ง ต้องมีเจ้าหนี้ลูกหนี้และวัตถุประสงค์ทำให้เป็นหนี้จึงได้ชื่อว่าหนี้ทรัพย์สิน หนี้สาธารณะ หนี้ในระบบและนอกระบบ ส่วนคำว่าหนี้ในมุมมองทางพุทธปรัชญาหรือในทางพระพุทธศาสนา คือ หนี้ที่เกิดจากกระทำหรือพฤติกรรมของคนแต่ละคน หรือพฤติกรรมของสัตว์เดรัจฉานของแต่ละตัวที่ได้กระทำไว้ทั้งที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรมไว้หนักบ้างเบาบ้างไม่เหมือนกัน ซึ่งเราทุกคนล้วนมีหนี้ติดตัวกันมาข้ามภพข้ามชาติที่เรียกว่าหนี้กรรมหนี้บุญคุณและหนี้ชีวิตที่เราทำแล้วต้องได้รับผลของการกระทำนั้นสมดังคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ว่า เรามีกรรมเป็นของตัว เรามีกรรมเป็นผู้นำมาอบให้ เรามีกรรมเป็นผู้นำไปเกิด เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์และพวกพ้อง เรามีกรรมเป็นเครื่องยุยงเป็นเครื่องระลึก เราจะทำกรรมใด ๆ ไว้จะเป็นกรรมงามกรรมดีที่เป็นกุศลหรือจะเป็นกรรมชั่วกรรมลามกที่เป็นบาปและเราจะต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น^{๓๘}

ส่วนคำว่าหนี้ในมุมมองของผู้วิเจีย้นั้นเห็นด้วยทั้งสองกรณีข้างต้น เพราะว่าหนี้มันเกิดได้ทั้งหนี้ทางโลกและหนี้ทางธรรม ซึ่งเราทุกคนเกิดมาก็มีหนี้ติดตัวกันมาทุกภพทุกชาติโดยเฉพาะหนี้ชีวิตที่พ่อแม่ให้ชีวิตและให้กำเนิดลูกมา หนี้กรรมนั้นเราสร้างขึ้นเองและเราก็ต้องผลของกรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล (บาปกับบุญ) และหนี้บุญคุณเกิดจากการที่มนุษย์เราต้องอาศัยกันอยู่ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม จึงจะมีการเป็นอยู่อย่างมีความสุขในชีวิต เพราะมนุษย์เป็นสังคมต้องอาศัยกันอยู่ทุกยุคทุกสมัย หนี้ทั้งในมุมมองของทางจริยศาสตร์ และในมุมมองของทางพุทธปรัชญาหรือทางพระพุทธศาสนา เพราะว่าคำว่าหนี้ในมุมมองของผู้วิเจียคือ หนี้ที่เกิดจากการดำเนินชีวิตของ

^{๓๗} <http://www.mindcyber.com/content/data/9/0014-1.html>, (๑๐. พฤศจิกายน.

๒๕๕๖.)

^{๓๘} พระครูสมุห์เอี่ยม สิริวัฒนโณ, มนต์พิธีสำหรับพระภิกษุสามเณร, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย (๑๙๙๙), ๒๕๓๔), หน้า ๒๗๔.

คนเราไม่เหมือนกัน เหมือนนายแดงเกิดมามีบ้านที่พักอาศัยอยู่เป็นของตัวเองต้องเข้าบ้านนายคำมูลอยู่เป็นที่พักอาศัย ฉะนั้น การที่นายแดงเข้าบ้านอยู่ก็ต้องจ่ายค่าเช่าบ้านทุกเดือน อันนี้ หนี้ที่เกิดจากการในดำรงชีพของนายแดงในแต่ละเดือน ที่ต้องหาเงินมาจ่ายกับเจ้าของบ้าน ส่วนคำว่าหนี้ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทหรือในทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงการกระทำของสัตว์โลกที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกันแล้วเกิดการเป็นหนี้กรรมหนี้บุญคุณและหนี้ชีวิตสมดังคำพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า กมฺมุนา วตฺตติ โลโก ซึ่งมีความหมายว่า สัตว์โลก ย่อมเป็นไปตามกรรม (การกระทำ)